

Humanistisk livssynsbetjening i Forsvaret

Av Norunn Kosberg

15.12.16

Innholdsfortegnelse

Innledning	s. 3
Norges befolkning og Forsvarets personell:	
Fra homogen til pluralistisk	s. 4
Feltprestkorpset og veien mot mangfold.....	s. 6
Del 1: Chaplaincy i Norge	s. 8
Hva er chaplaincy?	s. 8
Chaplaincy og sjelesorg i Norge	s. 9
Hvorfor chaplaincy?	s.12
Del 2: Humanistisk livssynsbetjening	s.14
Hva er humanistisk livssynsbetjening	s.14
Hvorfor humanistisk livssynsbetjening?.....	s.17
Erfaringer fra andre land.....	s.20
Del 3: Fremtidens tros- og livssynsbetjening i Forsvaret	s.24
Humanistisk livssynsbetjening i Forsvaret	s.24
Fellessereemonier og fritaksrett	s.26
Veien videre: Livssynsbetjening for alle i Forsvaret	s.34
Litteraturliste	s.37

Innledning

”Humanismen fremmer likeverd for alle. Humanister respekterer trosfriheten og alles rett til å velge eget livssyn. Staten bør være sekulær og ikke gi noe livssyn særskilte privilegier.”¹

Foranledningen til denne teksten er engasjementet som rådgiver i livssynshumanisme i et to-årig tros- og livssynsprosjekt i Forsvaret. I perioden januar 2015 til desember 2016 er to prosjektrådgivere med kompetanse innen henholdsvis livssynshumanisme og islam ansatt i et prøveprosjekt i Feltprestkorpset. I tillegg har en fast ansatt kirke- og religionsrådgiver vært prosjektleder. Prøveprosjektet ”Utvidet tros- og livssynsbetjening i Forsvaret” har altså bestått av en imam, en human-etiker og vært ledet av en kristen prest. Hensikten med prøveprosjektet er blant annet å avgi en innstilling med en anbefaling om en hensiktsmessig utvidelse av Feltprestkorpset, slik at man bedre kan ivareta mangfoldet blant hele Forsvarets personell. Prøveprosjektet skal styrke Feltprestkorpsets evne til å betjene Forsvarets personell, uavhengig av livssynstilhørighet. Å tilrettelegge for personellens tros- og livssynspraksis vil være et bidrag for å styrke mangfoldet i Forsvaret – og det er uttalte ønsker om at Forsvaret skal gjenspeile samfunnet forøvrig med det mangfold av tro og livssyn som finnes representert.² Feltprestkorpset vil fra 2017 utvides, og det vil etter planen ansettes en ”feltimam” og en ”feltlivssynshumanist”.

Det er viktig å understreke at denne teksten er et bidrag i den videre utredning av Forsvarets fremtidige ordning for tros- og livssynsutøvelse, med spesielt henblikk på livssynshumanisme. Denne analysen er altså livssynshumanistens blikk på tros- og livssynstjenesten i Forsvaret, og er ikke et uttrykk for prosjektets samlede synspunkter.

Opprettelsen av feltlivssynshumaniststillinger i Forsvaret er i startgroen, med ansettelsen av den første feltlivssynshumanisten i 2017 som en milepæl – dette er en stilling som aldri før har eksistert i Norge. I utviklingen av den nye og ukjente rollen som feltlivssynshumanist er det både ønskelig og nødvendig å trekke på den lange erfaringen til den eksisterende feltpresttjenesten. Det er med ydmykhet overfor den jobben som i alle år har vært utført i Feltprestkorpset, at den nye feltlivssynshumanist tar fatt på sin gjerning. Både den/de som skal jobbe i Feltprestkorpset og Human-Etisk Forbund som nå blir sendeorganisasjon håper på et godt og fruktbart samarbeid. Mens Human-Etisk Forbund allerede tilbyr livssynsseremonier (navnefest, humanistisk konfirmasjon, vigsel og gravferd), kan samarbeidet med Feltprestkorpset bidra til at nye seremonier nå utvikles (eksempelvis feltseremonier, minnestund for en fallen soldat, ol), og en utvikling av nye seremonityper, kan bli stimulerende og positivt for organisasjonen. Livssynshumanistene ser også fram til å bidra til utviklingen av samtlende og felleskapsorienterte seremonier i Forsvaret, hvor ingen føler seg tilsidesatt eller ekskludert. Når det gjelder sjelesorgfeltet er det kanskje enda mer å lære for humanistene, da den kristne tradisjonen her står sterkt. Et samarbeid på dette området kan bidra til en kompetanseheving, og være fruktbart for livssynshumanister. Åpningen av FPK til også å romme representanter fra andre religioner og livssyn vil definitivt bringe med seg diskusjoner, og kanskje også konflikter. Uenighet og ulikhet behøver imidlertid ikke å være ødeleggende, men kan også være utviklende og interessant. Forhåpentligvis kan et større spenn blant personellet i FPK bidra til et bedre tilbud for Forsvarets

¹ Nordisk Humanistmanifest 2016.

² Forsvarets verdigrunnlag av 1. Juni 2015.

personell.

I denne teksten beskrives en mulig fremtidig humanistisk livssynsbetjening i Forsvaret. Det er flere forhold det er hensiktsmessig å komme inn på i denne teksten om humanistisk livssynsbetjening i Forsvaret. Det er nødvendig med begrepsavklaringer som tar for seg de mest sentrale begrepene innen dette feltet. Det er også nødvendig å si noe om tros- og livssynsutviklingen i Norges befolkning, fra homogent til mer pluralistisk og sekulær. Jeg vil se nærmere på andre lands ordninger og erfaringer med humanistisk livssynsbetjening i Forsvaret. Så til slutt vil jeg se spesielt på forholdene i det norske Forsvaret og så skissere hva som kan bli oppgavene til de fremtidige felthumanistene i Forsvaret.

Norges befolkning og Forsvarets personell: Fra homogen til pluralistisk

Norge er et samfunn hvor religionens rolle har endret seg mye de siste årene, og Norges befolkning blir stadig mer mangfoldig og mindre homogen. Fra å være et nærmest monokulturelt samfunn, hvor nesten alle ble døpt og konfirmert i statskirken er oppslutningen om kristendommens sentrale trosdogmer dalende i vår tid. Mens befolkningen for rundt hundre år siden var pålagt å døpes og konfirmeres, er dåpsandelen i dag på under 60 % og synkende³. I 2015 utgjorde antallet registrerte medlemmer og tilhørige i Dnk 73 % av befolkningen. Dette tallet kan på mange måter sies å være noe forhøyet. En del av dem som står som medlemmer har aldri meldt seg inn, og er feilaktig oppført som medlem eller tilhørende i Dnk. Det er flere grunner til dette. For det første ble det i 1997 besluttet av Stortinget at medlemsregisteret for Den norske kirke skulle etableres på grunnlag av folkeregisteret. Dermed havnet mange i Dnk sine registre uten at det var grunnlag for dette. For det andre gir ordningen med ”tilhørighet” forrang til Den norske kirke i forhold de øvrige tros- og livssynssamfunnene. Forrangen består blant annet i at der foreldrene tilhører ulike tros- eller livssynssamfunn, anses barnet automatisk å høre inn under Den norske kirke dersom en av foreldrene er medlemmer i denne. Dette følger av reglene i kirkeloven. Dette har medført at mange står oppført som tilhørende i Dnk uten at verken de eller foreldrene har gjort noe aktivt.

I tillegg til en prosentvis nedgang i medlemmer, nedgang i antallet som døver barna sine og antall konfirmanter, er det også nedgang i deltakelse på gudstjenester. Det antas at grunnen til denne tendensen er to hovedtrender: sekularisering og pluralisme. Sekularisering er betegnelsen på en tendens mot at religiøse autoriteter får mindre innflytelse over mennesker og samfunn, og at religion spiller en mindre avgjørende rolle i både samfunnslivet og i det enkelte menneskes liv enn før. Pluralisme er at det finnes et mangfold av ulike kulturer, livssyn og leveste. En økt grad av pluralisme på livssynsfeltet, betyr at en økende grad av andre religioner og livssyn enn den kristne er representert i ulike samfunnsarenaer.

Uavhengig av nominelle tall – det er kanskje mer interessant å se på den reelle situasjonen: I mars 2016 ble det slått stort opp i nyhetene at det nå er flere som ikke tror på gud enn som tror. Religion og religiøs tro er notorisk vanskelig å måle, men i enkelte målinger oppgir rundt annenhver nordmann nå at det humanistiske livssynet uten noen spesiell gudstro ligger nærmest dem selv. Den samme tendensen har man sett i mange andre land. Heller ikke medlemmer av Dnk er

³ SSB.

nødvendigvis kristne. Når analysebyrået Respons spør Dnk-medlemmene om deres forhold til religion, svarer under halvparten, 48 prosent, at de oppfatter seg som kristne, 33 prosent er ateister, 14 prosent tror på en skaper uavhengig av religion, og fem prosent svarer at de ikke vet.

Forsvarets personell ser ikke ut til å være så annerledes enn resten av befolkningen og trenden med sekularisering og pluralisme er også gjeldende her. Det finnes ikke mye data på dette feltet, og man har tidligere måtte basere seg på antagelser om oppslutningen om Dnk blant Forsvarets personell. I tidligere utredninger utført av Feltprestkorpset har man antatt at oppslutningen om Dnk er høyere enn i resten av befolkningen⁴. Man har antatt at personellet Forsvaret i større grad enn den øvrige befolkningen er rekruttert fra landsbygda, og at oppslutningen om Dnk derfor er høyere. Denne antagelsen har vist seg ikke å stemme, særlig siden man ved tidligere interne analyser blant annet har unnlatt å ta hensyn til at forsvarers personell i snitt er yngre enn Norges befolkning. I dag er det høyere andel religiøse i de eldre aldersgruppene. Forsvarets personell er i snitt yngre enn befolkningen forøvrig og dette gjør at oppslutningen om Dnk i form av medlemstall blir lavere. I befolkningen generelt oppgir 53 prosent av personer over 60 år at de oppfatter seg som kristne, mot bare 22 prosent blant personer under 30 år⁵.

Ifølge Feltprestkorpsets egen beregning (hvor ikke-tilhørige utelates) fra 2009 ”tilhører” over 95 prosent av soldatene kristne trossamfunn⁶. Med slike utregningsmåter oppnås et bestemt resultat – nemlig å vise at oppslutningen om DNK er stor i Forsvaret og at det dermed først og fremst er behov for kristne prester for å betjene Forsvarets personell. Nå finnes imidlertid data som tyder på at Forsvarets personell ikke er stort annerledes enn befolkningen for øvrig. I Forsvaret er det også en ønsket målsetning at forsvarers personell skal gjenspeile mangfoldet i resten av befolkningen, både når det gjelder kjønn, seksuell legning, og livssynsståsted⁷. Undersøkelsen ”Tro og livssyn blant vernepliktige i Brigade Nord – resultater fra ”Brigadeundersøkelsen” viser at soldatenes ståsted i stor grad samsvarer med resten av befolkningen⁸. 65 prosent oppgir at de er medlem av DNK, dette er noe lavere enn landssnittet, men er avvik som altså kan skyldes alderssammensetningen.

Undersøkelsen ”Tro og livssyn blant vernepliktige i Brigade Nord – resultater fra ”Brigadeundersøkelsen” er en del av prosjektet Forskning på årskull hvor Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI) gjennomfører spørreundersøkelser blant vernepliktige soldater inne til førstegangstjeneste i Brigade Nord. Undersøkelsen inngår i et studie av mangfold, holdninger og trivsel i Forsvaret. Etter forespørsel fra tros- og livssynsprosjektet i Feltprestkorpset ble det inkludert ytterligere spørsmål knyttet til tro og livssyn. Spørreundersøkelsen inneholder svar fra 1779 kandidater. Siden soldatene som er inne til førstegangstjeneste skiftes ut hvert år kan man

⁴ I utredningen Religiøst mangfold og militær enhet. 2009. Kap. 5. *Religiøs tilknytning blant Forsvarets personell.*

⁵ Spørreundersøkelse utført av Respons.

⁶ ”Tar man bort de grupperingene som ikke vil kreve religions- eller livssynsmessig betjening i Forsvaret (ikke-medlemmer og utenlandske statsborgere), så vil ca 90 % tilhøre den norske kirke, 5,5 % tilhøre andre kristne krikesamfunn.” s.85, Religiøst mangfold og militær enhet. Kap. 5. Religiøs tilknytning blant Forsvarets personell, 2009.

⁷ Forsvarets verdigrunnlag av 1. Juni 2015

⁸ Forsvarets Forsknings Institutt (FFI), 2016.

<https://human.no/globalassets/dokumenter/2016-05-31-tro-og-livssyn-blant-vernepliktige.pdf>

forvente ulike svar fra år til år. Svarene fra 2015 gir likevel en pekepinn på situasjonen.

På spørsmålet ”Opplever du å ha en særlig tilknytning til en bestemt tro eller livssyn?” svarer kun 23 prosent at de har en tilknytning til en bestemt tro. Det store flertallet, altså 3 av 4, oppgir at de ikke har tilknytning til religion. Vi ser altså at den nominelle medlemsandelen i DNK er betraktelig høyere enn andelen som føler tilknytning til religionen. Det er også 3 av 4 som oppgir at de sjelden eller aldri deltar i religiøse aktiviteter. Dette kan aktualisere spørsmålet om hvorvidt det ikke er riktig å se på nominelle medlemstall når en skal vurdere tros- og livssynstilknytning, men heller se på meningsmålinger av reelle holdninger og følelse av livssynstilhørighet.

Forsvarets personell er på samme måte som resten av samfunnet, ikke lenger homogent.

Det er derfor riktig at Feltprestkorpset som skal betjene hele Forsvaret utvides ved å innlemme andre enn kristne prester i livssynsbetjeningen av personellet. Tros- og livssynsprosjektet har i sin delinnstilling anbefalt at minst ¼ av tros- og livssynspersonellet i Feltprestkorpset bør være rekruttert fra andre konfesjoner enn Den norske kirke. (Dette blir redegjort nærmere for i del tre.)

Verken staten eller Forsvaret bør identifisere seg med ett bestemt trossamfunn. Demokrati, menneskerettigheter og rettsstat er det som bør være statens verdigrunnlag. Når båndene mellom Dnk og staten løses opp, bør Forsvaret ha som ambisjon å gjøre det samme. Det innebærer at fellesseremonier ikke bør være kristne, og at semesteravslutninger ikke bør knyttes opp mot en bestemt konfesjon, som eksempelvis kirkeparade. Dette i tråd med Utdanningsdirektoratets anbefalinger for skolegudstjenester⁹. Konfesjonstilknyttede seremonier er splittende og ikke samlende for en pluralistisk befolkning. I stedet bør forsvaret jobbe for å utvikle samlende og fellesskapsorienterte seremonier hvor ingen føler seg tilsidesatt eller ekskludert.

Feltprestkorpset og veien mot mangfold

Fra 2017 ansettes to annerledes ”feltprester” i Feltprestkorpset – en feltimam og en feltlivssynshumanist for å kunne bidra til å betjene de av forsvarets personell som ikke tilhører den kristne tro. I det norske forsvaret er det fra før av ca. 53 prester med teologisk embetseksamen ansatt i Feltprestkorpset for å betjene forsvarets personell. Hva var bakgrunnen fram til dages situasjon med denne ansettelsen? Vi skal her se på noe av foranledningen til dette. Tillitsmannsordningen i Forsvaret (TMO) vedtok på sin Landskonferanse i 2008 at alle vernepliktige måtte ha tilgang på en åndelig veileder innenfor sin religion. De har fulgt opp med flere vedtak, eksempelvis står det i det siste Vernepliktsprogrammet (2016-2018) i T.5 at: ”Tillitsvalgtordningen i Forsvaret mener sammensetningen av og kompetansen i Feltprestkorpset må speile behovet blant soldatene”.

Forslaget om å åpne opp FPK for andre religioner og livssyn ble også grundig utredet internt i FPK.

⁹ ”Gudstjenesten bør ikke gis karakter av semesteravslutning, da en avslutning bør være samlende for alle elever på skolen.” Utdanningsdirektoratets tolkningsuttalelse, Gudstjenester i skoletiden. <http://www.udir.no/regelverk-og-tilsyn/finn-regelverk/etter-tema/Innhold-i-opplaringen/Gudstjenester-i-skoletiden/>

Noen av utgangspunktene for utvidelsen av feltprestkorpset er:

- En ny kongelig resolusjon (fra april 2015) åpner formelt for å ansette andre enn prester fra Den norske kirke.
- Krav fra interne instanser som Tillitsmannsordningen i Forsvaret (TMO) om å utvide feltprestkorpset.
- Ønske fra Feltprestkorpset om å være relevante, og fungere best mulig med tanke på ”soldatens beste”.
- Uttalte ønsker fra forsvarsdepartementet (og Forsvarets ledelse) om at forsvaret skal gjenspeile det mangfoldet som ellers er i samfunnet.
- Grunnlovsendringene i 2012 slår fast at tros- og livssynssamfunn skal understøttes på lik linje.
- Idealet om at også ikke-kristne skal ha tilbud om betjening i Forsvaret ut fra et likestillings- og mangfoldsperspektiv.

Del 1: Chaplaincy i Norge

En chaplain er en representant for en tro eller livssyn som utøver sin virksomhet inne i et sekulært system som sykehus, fengsel, militæret. Chaplaincy er samlingen av en gruppe chaplains, yrkesutøvelsen eller stedet hvor en chaplain utøver tjenesten.¹⁰

Hva er chaplaincy?

Ordet "Chaplaincy" har knapt en brukbar norsk oversettelse. Opprinnelig refererte ordet "chaplain" til representanter av kristen tro, men brukes nå også om personer fra andre tros- og livssynstradisjoner. Selv om begrepene har religiøs opprinnelse og konnotasjoner, har de etterhvert blitt brukt av andre, og det finnes i dag "muslim chaplains", "humanist chaplains", mfl. I mangel på gode norske begrep vil jeg i denne teksten likevel enkelte steder bruke de engelskspråklige begrepene "chaplain" og "chaplaincy". En chaplain er en religiøs leder som eksempelvis en prest, pastor, rabbi, imam eller annen representant for en religiøs tradisjon, som er tilknyttet en sekulær institusjon som sykehus, fengsel, militæravdeling, universitet. En definisjon på chaplain er gjerne "en representant for en tro eller livssyn som utøver sin virksomhet inne i et sekulært system som sykehus, fengsel, militæret."¹¹ Chaplaincy er samlingen av en gruppe chaplains, yrkesutøvelsen eller stedet hvor en chaplain utøver tjenesten. En feltprest i det norske Forsvaret er ut fra denne definisjonen en chaplain, mens "Feltprestkorpset" er et chaplaincy¹².

Internett foreslår ordet "kappelansbefatning" når man søker på en norsk oversettelse av chaplaincy. Kapellan i norsk betydning er nærmest "prestens medhjelper", noe som blir misvisende i denne sammenheng. På universitetssykehuset har man "prestetjenesten", i Forsvaret heter det "Feltprestkorpset" – dette er eksempler på chaplaincy-tjenester der representanter for en religiøs tradisjon, er tilknyttet en sekulær institusjon, som her sykehus og forsvar. I en mangfoldssammenheng er ulempen med navnene "prestetjenesten" og "feltprestkorpset" at de signaliserer at det kun er representanter fra den kristne tro som er representert, noe som antageligvis gjør at navnene må endres hvis andre enn kristne prester innlemmes. Med det engelskspråklige ordet "chaplaincy" er det annerledes; her kan aktører fra flere ulike tros- og livssynssamfunn være representert. Problemet er at vi mangler et generisk begrep for dette på norsk.

Vi kan altså konstatere at vi mangler gode oversettelser av ordene "chaplain" og "chaplaincy" på norsk. I Norge har dette feltet vært forbeholdt kristne aktører, noe som er grunnen til at det mangler generiske begrep som kan romme representanter fra flere tros- og livssynsfelt. Begrepene som blir brukt på norsk til å omtale offentlige tros- og livssynstjenester gjør altså at det er lett å tenke at ikke-kristne og ikke-religiøse ikke har noe å gjøre innenfor en slik ordning. Ord som feltprest, feltprestkorps, prestetjenester, sier at dette er noe (kristne) prester driver med. Når andre

¹⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Chaplain>

¹¹ Ibid

¹² En chaplain er en fellesbetegnelse for tros- og livssynspersonell og kan tilhøre denominasjoner. På norsk mangler vi disse fellesbegrepene, eller generiske begrepene, noe som kan illustreres av følgende eksempel: En feltprest i forsvaret er altså en chaplain, men en chaplain er ikke nødvendigvis en feltprest i forsvaret, men kan eksempelvis være en feltimam i Forsvaret. (Altså: En gulrot er en grønnsak, men ikke alle grønnsaker er en gulrot.)

skal innlemmes i slike tjenester, ser det ut til at det å jobbe for å finne andre ord og begreper blir en viktig oppgave. Hva er chaplaincy på norsk?

Ved sykehusene har det også vært en navnediskusjon. Da en ikke-prest skulle innlemmes i tjenesten ved St. Olavs Hospital var ”samtalepartner” i utgangspunktet yrkestittelen til Cathrine Bang Hellum, som er sykepleier, med master i veiledningskunnskap. Etter en del diskusjon ble tittelen endret til ”sykehushumanist”, i tråd med ”sykehusprest”-tittelen. En liknende logikk følger man også i Feltprestkorpset. Titlene på de to nyopprettede stillingene for ikke-teologer blir ”feltimam” og ”feltlivssynshumanist”, etter mønster av ”feltprest”. Det tungvinte ”feltlivssynshumanist” ble til fordi ”felthumanist” kunne virke misvisende ettersom en humanist jo også er betegnelsen på en som har studert humanistiske fag på universitetet, og således også en teolog. ”Feltlivssynshumanist” er mer presist, men også mer tungvint.

En chaplain er altså en representant for en tro eller livssyn som *utøver sin virksomhet* i en institusjon. Hva, nærmere bestemt, er denne virksomheten de utfører? Hva er innholdet i chaplaincy-utøvelsen? Hva driver en chaplain med? Det kan være gjennomføring av tros- og livssynsremonier og tjenester som eksempelvis å arrangere gudstjenester på sykehjemmet eller nøddåp ved sykehus, eller tilby samtaler, såkalt sjelesorg. For mange er sjelesorg overfor beboere og tilhørende i offentlige institusjoner det mest sentrale. Men hva er sjelesorg? Det er mange definisjoner på sjelesorg, men etymologisk er termen sjelesorg hentet fra tysk, og er sammensatt av ”sjel” (indre, psykologisk liv) og ”sorg” som i ”omsorg”. Ser vi på en vanlig definisjon av sjelesorg; ”Sjelesorg: en religiøs og/eller terapeutisk praksis for veiledende samtaler med «omsorg for en persons sjelelige vel”¹³ skulle dette være en praksis som passer for både religiøse og sekulære. Når det gjelder sjelesorg i Norge er feltet dominert av kristne tradisjoner i den grad at sjelesorg så og si er synonymt med kristen sjelesorg. Eksempelvis er ”grunnutdanning i sjelesorg”, et studiepoenggivende fag som er innføring i kristen sjelesorg og som er en teologisk videreutdanning. Imidlertid skal det ikke være noe i veien for at ikke-religiøs sjelesorg kan være et fruktbart alternativ, selv om enkelte sekulære foretrekker et annet begrep. *Eksistensielle samtaler* har blitt foreslått som begrep for en sekulær variant av sjelesorg.

Chaplaincy og sjelesorg i Norge

I Norge er det ikke en enhetlig organisering av chaplaincy-ordningene, noe som viser seg i den store variasjonen dette er organisert på, og variasjon i finansieringsmodeller. Tjenestene er organisert ulikt i sykehusene, sykehjemmene, fengsler og Forsvar, samt universitet. Jeg skal her gi en kort gjennomgang av noen av de ulike ordningene med spesielt henblikk på mangfold og sammensetningen av chaplaincy-teamene.

I 2016 hadde Den norske kirke tilsammen 100 prester ved offentlige og private sykehus, 30 ved sykehjem og 30 fengselsprester. I Forsvaret teller Feltprestkorpset rundt 55 prester. Tilsammen utgjør dette minst 215 ansatte prester med bakgrunn fra Den Norske kirke som er tilknyttet offentlige institusjoner i Norge. Antallet er økende og er nå høyere.

En situasjonsbeskrivelse av forholdene på chaplaincy-feltet må også si noe om

¹³ Definisjon av ”Sjelesorg” fra Store medisinske leksikon: <https://sml.snl.no/sjelesorg>

ansettelsesforholdene. I Norge er chaplaincy-stillingene ved statlige institusjon i hovedsak er basert på ansettelser, og ikke frivillighet slik tilfellet er i mange land. Imidlertid er det nesten bare prester som er ansatt, mens representanter fra andre tros- eller livssynssamfunn har, der slike ordninger har eksistert, vært inne på andre vilkår, som frivillige tilkallingspersonell. Initiativer med frivillighet og deltid ser imidlertid ikke ut til å fungere særlig godt. Tilstedeværelse virker avgjørende for å etablere et godt tilbud som blir brukt og som de andre ansatte (f.eks. sykepleierne) har tillit til. Hvis tilbudet skal bli like godt for alle er det et poeng er at tros- og livssynspersonell må ansettes på samme vilkår. Finansieringen av chaplaincy-tilbudene ved statlige institusjoner er noe forskjellig; sykehusprestene lønnes av sykehusene, feltprestene lønnes over forsvarsbudsjettet, mens fengselsprestene lønnes av Den norske kirke.

Sykehus: Ved landets sykehus har prestatjenestene heltidsansatte prester som jobber på skift, slik at det alltid skal være en prest tilgjengelig og mulighet for å få utført nøddåp og gi sakramenter til alle døgnets tider. Enkelte av sykehusene tilbyr i tillegg muligheter for samtaler med representanter fra andre tros- og livssynssamfunn. Slike tilbud er gjerne organisert på alternative måter, det har inntil nylig ikke vært fulltidsansatte samtalepartnere, men frivillige på tilkallingsbasis. Som en forsøksordning er som nevnt en samtalepartner ansatt ved St. Olav Hospital i Trondheim, men har møtt mye motstand i fagmiljøet.¹⁴ Det er også en liknende ordning ved sykehuset i Bergen. Hovedskillet går mellom de som er fast ansatte og de som er frivillige og tilkalt ved behov. På sykehusene er det altså i hovedsak kun sykehusprester. Ved Oslo universitetssykehus er det ti fulltidsansatte prester – alle fra Dnk som altså finansieres over sykehusbudsjettet. I tillegg er det en gruppe fra ulike tros- og livssynssamfunn som er tilkallingspersonell.

Fengsler: Når det gjelder fengslene er fengselsprester ansatt av Dnk, men har tildelt kontor plass, og dermed fått fast innpass, ved fengslene. Andre tros- og livssynsrepresentanter er kun hyret inn på tilkallingsbasis. Her er det tilkallingsordninger for muslimene og andre, noe som kan sies å gi et mangefult tilbud til eksempelvis muslimer. Rundt 25 prosent av innsatte i norske fengsler er utenlandske statsborgere, og andelen livssynsminoriteter i fengslene er stor og økende, likevel gis kristendommen et fortrinn på flere måter. Et eksempel som illustrerer det er da det i februar i 2016 ble kjent at innsatte ved Trondheim fengsel som ikke ønsker å delta på gudstjeneste blir låst inn på cellene sine i fellestiden – den tiden da de egentlig skal kunne være sammen på fellesområder. Denne forskjellsbehandlingen av ikke-religiøse er ifølge Likestillings- og diskrimineringsombudet diskriminering, men likevel ikke lovstridig.¹⁵ Ifølge et notat fra Likestillings- og diskrimineringsombudet har innsatte i norske fengsler som ikke er kristne dårligere mulighet for religionsutøvelse enn kristne innsatte. Dette skyldes blant annet at innsatte i stor grad er avhengig av fengselsprestenes engasjement for å møte representanter fra sine tros- og livssynssamfunn, og delta på religiøse aktiviteter. Ombudet anbefaler nå at det opprettes statlig finansierte stillinger for personell fra tros- og livssynsretninger, som kan tilby tros- og livssynstjenester i norske fengsler

Sykehjem: På sykehjemmene er det en noe mer uoversiktlig ordning, hvor noen av prestene er ansatt av bydelen eller kommunen, mens andre er ansatt av DNK eller lokale menigheter. I Oslo har kommunen lønnet størsteparten av sykehjemsprestene, men nå vurderer Oslo byråd å omgjøre

¹⁵ Presteforeningens argumentasjon: Sjelesørger uten gudstro, artikkel i Sykepleien.

støtten til sykehjemsprester fordi dagens ordning er en ”urimelig favorisering” av ett trossamfunn. Forslaget innebar at tilskuddet skulle lyses ut slik at byens tros- og livssynssamfunn (inkludert Dnk) kunne søke. Imidlertid møtte byrådet mange protester da de fremmet dette forslaget. Byrådet har nå satt i gang en kartlegging av alle tilbudene som gis i denne sjangeren på sykehjemmene i Oslo. Sykehjemsprestjenesten fremstår imidlertid som mindre problematisk ifølge Oslo biskop og bispedømmeråds egen evaluering:

”Presten skal ivareta det anliggende som uttrykkes i Rundskriv I-6/2009 fra Helse- og omsorgsdepartementet at «Alle som er avhengige av kommunale helse- og omsorgstjenester skal få tilrettelegging og bistand for å kunne utøve sin tro og sitt livssyn.» Konkret innebærer dette at presten sørger for at institusjonens brukere, om de ønsker det, kan få del i kirkens sjelesorg, forkynnelse, sakramentsforvaltning, og samtaler.”¹⁶

Et rasjonale for tilstedeværelsen av prester ved offentlige institusjoner er at de fungerer er en del av et velferdstilbud hvor pasienten/den innsatte/soldatens åndelige og eksistensielle behov skal ivaretas. For å ta dette poenget alvorlig må det være et tilbud om samtaler med andre enn bare prester. Det er, selv om helse- og omsorgsdepartementet understreker at alle skal få bistand, likevel bare de kristne som tilbys dette. Dette ser Oslo biskop og bispedømmeråds ifølge sitt eget notat som mindre problematisk, siden flertallet tilhører DNK: ”Så lenge en så stor andel av beboerne er medlemmer av Den norske kirke eller andre kristne trossamfunn som i dag, er det formålstjenlig at denne type tjeneste ivaretas av sykehjemsprester i Den norske kirke.¹⁷ ”Vi ser her eksempel på holdningen at det er legitimt at flertallets tro har forrang foran mindretallet, og at når flertallet er stort nok behøves det ikke å tas hensyn til mindretallet.

I Forsvaret er det fortsatt (pr. 2016) kun kristne prester som er ansatt for å betjene Forsvarets personell, men det er igangsatt et initiativ for å bringe andre enn prester fra den norske kirke inn i Feltprestkorpsset. Som nevnt er en muslim og en humanetiker ansatt i perioden 2015-2017 i et to-årig prosjekt for å være med på å utrede hvordan Feltprestkorpsset kan utvides til å romme ansatte som har andre bakgrunner enn fra DNK. Fra 2017 vil det etter planen ansettes en ”Feltimam” og en ”Feltlivssynshumanist”. Situasjonen i Forsvaret vil bli behandlet mer utdypende i del 3.

Oppsummert kan vi si at det som er felles for situasjonen innenfor tros- og livssynsbetjening i offentlige institusjoner er at tjenestene er dominert av DNK-prester. Tros- og livssynsarbeidere som ikke er DNK-prester er i all hovedsak ikke ansatt på likeverdige vilkår. Både Presteforeningen og fagforeningen TeoLOGene har motsatt seg at andre enn prester med teologisk embetseksamen skal kunne utføre det som tradisjonelt har vært presten jobb.

PKU (Pastoral Klinisk Utdanning) er et sentralt kurs i sjelesorg som blir tilbudt både sykehusprester og feltprester i Forsvaret. Kurset er en videreutdanning og et tilbud kun for teologer. Det understrekes særlig av prestenes fagforeninger at sykehusprestene har spisskompetanse på samtaler om eksistensielle temaer og å møte mennesker i sorg og krise. Men slik kompetanse er det etterhvert mange andre som også har. Samtidig finnes det mange ikke-kristne utdanninger og kurs som tar sikte på å gi en skolering i samtaler og livshjelp, men som

¹⁶ Sykehjemsprestjenesten i Oslo. Notat utarbeidet av Oslo biskop og bispedømmeråd mai 2016. https://kirken.no/globalassets/bispedommer/oslo/dokumenter/sykehjemsprester/sykehjemspresttjenesten-i-oslo_27_mai_2016.pdf

ikke nødvendigvis kaller seg "sjelesorg". Det finnes i dag en egen "master i rådgivningskunnskap", skolering for filosofer i "sokratisk praksis", og en rekke andre terapimetoder i skjæringspunktet mellom terapi, rådgivning og psykologi. Det er derfor liten grunn til å hevde at det kun er de med teologisk embetseksamen som på en god måte skulle kunne ivareta mennesker med behov for livshjelp. Kanskje kan aktører med andre fagbakgrunner og erfaringer være et positivt tilskudd til dem med teologisk embetseksamen? Er man åpen overfor andre, kan en mer mangfoldig faggruppe med ansatte med ulike utdanningsbakgrunner kanskje gi et mer interessant og stimulerende fagmiljø, og ikke minst et bedre tilbud til pasienter, innsatte og soldater.

At statlige institusjoner skal holde seg med representanter fra en (favorisert) religion, og så henvise alle, uansett tros- og livssynsståsted til disse, er det flere som etterhvert setter spørsmålstegn ved. For hvorfor skal kristne ha monopol på å gi (og få) livshjelp? Med fristillingen av kirken i 2017 er det vanskelig å forsvare at kristendommen skal ha monopol på livshjelp i offentlige institusjoner.

Er løsningen å ansette ikke-kristne i prestatjenestene? Flere andre lands sykehus og andre offentlige institusjoner har gjort dette med gode resultater, blant annet Nederland. Her har man for lengst tatt inn over seg den pluralistiske virkeligheten, og et mangfold av aktører er innlemmet i chaplaincy-tilbudene både i fengselsvesen, forsvar og helsevesen. Offentlige institusjoner som sykehus og fengsler er finansiert av det offentlige, og det burde derfor være av offentlig interesse at fundamentale rettigheter som muligheten for å praktisere religion og livssyn blir ivaretatt for alle, uten privilegier for kristne.

Hvorfor chaplaincy?

Hvorfor trenger vi chaplaincy? Hvorfor skal vi ha en ordning med at representanter for tros- og livssynssamfunn tilbyr tjenester i (offentlige) institusjoner? Det er flere begrunnelser for, og noen argument mot, at det i det hele tatt skal være prester, eller tros- og livssynspersonell tilknyttet offentlige institusjoner. Helhetlig omsorg i totalinstitusjoner blir regnet som viktig av to hovedgrunner: Ut fra det menneskerettslige (rettighetsargumentet), men også ut fra et omsorgs- eller velferdsperspektiv. La oss først se nærmere på rettighetsargumentet. Rasjonalet (eller ett av dem) for tilstedeværelsen av prestatjenester og institusjonsprester er at det er riktig at mennesker skal få ivaretatt sine tros- og livssynsmessige behov fordi de er i en institusjon. De har begrensede muligheter til å oppsøke tjenester utenfor institusjonen for å få tilfredsstilt disse behovene. Selve eksistensen av de ulike prestatjenestene har med respekt for tros- og livssynsfriheten å gjøre – det som er en frihet, (trosfrihet) må i en institusjon tolkes positivt – dette blir noe som aktivt må tilbys. Dette er den ene hovedbegrunnelsen for at institusjoner holder seg med institusjonsprester i en prestatjeneste. Det første argumentet handler altså om ivaretagelse av rettighetene til den enkelte og begrunnes at i såkalte "totalinstitusjoner" hvor personer bor, med begrenset mulighet til å komme seg ut (eksempelvis Forsvaret), så må retten til fri religionsutøvelse tolkes positivt. Det vil si at disse tjenestene må tilbys aktivt, for at menneskene knyttet til disse institusjonene skal få ivaretatt rettighetene sine. For beboere tilknyttet slike totalinstitusjoner er det ikke nødvendigvis slik det er ellers i samfunnet, at man fritt kan oppsøke det tros- eller livssynssamfunnet man ønsker.

Det andre hovedargumentet for chaplaincyinstitusjonen er altså et velferdsargument: I totalinstitusjoner som sykehus, forsvar og fengsler, hvor mennesker bor og tilbringer deler av livene sine, kan enkelte befinne seg i en sårbar situasjon. Beboere kan oppleve til dels store endringer i forhold til sitt ordinære liv, de kan oppleve ensomhet og fremmedgjorthet. Livsendringer, tap eller sykdom kan være hendelser som kan fremkalle livskriser og behov for hjelp til å mestre disse. Her kan behovet oppstå for noen å snakke med – gjerne en chaplain. Slike samtaler kan være avgjørende for å få hjelp til å finne mening, og takle livet. Mange institusjonsprester har oppgitt at de fleste samtaler ikke er av religiøs art, men handler snarere om små og store livsproblemer. Men dersom det er samtale, omsorg og ivaretagelse som er hovedbegrunnelsen for chaplaincy er en innvending at en psykolog eller sosionom kunne gjort samme nytten. Først når det er behov for utøvelse og tilbud om seremonier og riter, eller samtaler av religiøs art, blir det behov for forvaltere av religioner og livssynstradisjoner. Dette har også vært en av de moderne innvendingene mot chaplaincy: Hvorfor skal man tilbys å samtale med en representant fra en religion eller livssyn, når det man ønsker å snakke om er generelle livsproblemer?

Vi så på to hovedargumenter for chaplaincy. Den første begrunnelsen kan vi kalle rettighetsbegrunnelsen, den andre er velferds- eller omsorgsbegrunnelsen. Kun den første ser ut til å kunne forsvare at det er tros- og livssynspersonell og ikke helsepersonell og andre som ansettes. Ut fra det andre argumentet kan det kanskje like gjerne ansettes sosiologer, sosionomer, dialogpartnere, terapeuter, psykologer og andre som har kompetanse på samtale og ivaretagelse av disse gruppene.

I dag har kristne nærmest monopol på å gi livshjelp i offentlige institusjoner som fengsel, sykehus og forsvar. Det er på tide at prestetjenestene ved disse institusjonene innlemmer aktører fra andre tros- og livssynssamfunn, men kanskje også aktører som ikke representerer tros- og livssynssamfunn, men som har kompetanse på samtale og ivaretagelse. En grunn til dette er at en stor del av befolkningen ikke bekjenner seg til en spesiell religion, eller er lite opptatte av religion.

Del 2: Humanistisk livssynsbetjening

*The task of humanist counselors is to contribute to the empowering of humanity. In other words, to foster human dignity and the quality of life of the people in the institutions concerned*¹⁸.

To hovedspørsmål skal besvares i denne delen. For det første å besvare spørsmålet om hva den ikke-religiøse representanten for humanistisk livssynsbetjening skal utføre av oppgaver – hva innholdet er i den humanistiske livssynstjenesten. For det andre hvorvidt ikke-religiøse har en berettiget tilstedeværelse i et chaplaincy – en forordning som tradisjonelt har vært religiøs. Til sist vil jeg se på erfaringer med mangfoldig tros- og livssynsbetjening i enkelte andre land.

Hva er Humanistisk livssynsbetjening?

Hva skal de ikke-religiøse utføre av oppgaver når de er innlemmet i et chaplaincy? Siden de ikke skal utføre nøddåp, eller tilby andre sakramenter – hva er da oppgavene? Her vil jeg se nærmere på humanistisk livssynsbetjening, og skissere hva en slik humanistisk livssynsbetjening kan bestå i med hovedvekt på to deler: seremonitilbud og samtaletilbud. Jeg vil først se nærmere på humanisme og om det finnes et ideologisk grunnlag for humanistisk livssynsbetjening.

Kanskje man kan si at kjernen i chaplaincy-forordninger er å bringe det ”hellige” ut av kirkene, moskeene og andre hellige hus, og bringe det til folk hvor enn de måtte være, på en institusjon som forsvar, sykehus eller fengsel.¹⁹ En chaplain bringer en bit av noe hellig, undring eller ærefrykt inn i en sekulær kontekst som en offentlig institusjon er. Å bidra til å transendere, å overskride, og skue forbi hverdagens bekymringer og travelhet kan et humanistisk perspektiv også bidra til. En humanetiker som går inn i en mektig katedral kan også bli fylt av ærefrykt og høytidelighet. Man kan bli fylt av en beundring for historien og menneskene som har skapt slike byggverk. Man kan bli overveldet av menneskets evner, som har skapt bygninger, kunst, litteratur, musikk. Humanismen anerkjenner menneskets storhet, men også sårbarhet. For å blomstre trenger alle å bli sett, anerkjent. Enkelte humanetikere liker ikke ordet åndelighet, og vil nekte for at de har noen åndelige behov. ”Åndelighet har en eim av religiøsitet” har Nietzsche sagt. I den grad en humanetiker kan være åndelig, er det ikke en ”det er mer mellom himmel og jord”-holdning. Det handler snarere om å se storheten og det poetiske i den virkeligheten som faktisk omgir oss.

Det finnes mange ulike former for humanisme; vi kjenner til den ateistiske, som fokuserer på religionskritikk, den agnostiske, og den mer spirituelle. Også i nordisk humanistmanifest beskrives det nokså åpent hva det vil si å være livssynshumanist: ”Humanister anser at det ikke er noen forutbestemt mening med tilværelsen. Vi er frie til å finne mening og mål i eget liv, gjennom individuell refleksjon, sosial samhandling”²⁰ Den amerikanske humanistorganisasjonen, betoner også ansvaret vi har til å leve ansvarlige liv: “a progressive philosophy of life that, without theism and other supernatural beliefs, affirms our ability and responsibility to lead ethical lives of

¹⁸ *Empowering humanity*. Kap. 6. Humanist Counseling in the Netherlands, Douwe van Houten og Jan Hein Mooren, s. 105.

¹⁹ *A Handbook of Chaplaincy Studies: Understanding Spiritual Care in Public Places*. ”What makes Chaplaincy Plausible and attractive?” spør en av forfatterne. Å bidra til transcendens, e

²⁰ Nordisk Humanistmanifest, 2016.

personal fulfillment that aspire to the greater good of humanity.”²¹

Hva kjennetegner humanistisk livssynsbetjening, til forskjell fra religiøs betjening når det gjelder innhold? Det formidles ingen absolutte sannheter i humanistiske seremonier, men deltakerne oppfordres til egen refleksjon og vurdering. Om humanistisk konfirmasjon heter det blant annet at ”Målsettingen for kurset er å styrke de unges evne til selvstendig tenkning og etisk handling, gjennom å fremme innsikt i egne opplevelser, holdninger og atferd; evne til refleksjon og til å stille kritiske spørsmål; bevissthet om livssyn; evne til omtanke, respekt, toleranse og til å ta ansvar”.

Vi kan kanskje si at hovedhensikten med både humanistiske samtaletilbud og seremonitilbud er å styrke og støtte det menneskelige (empowering of humanity). Dette understrekes av psykolog Jan Hein Mooren, en av grunnleggerene av det nederlandske humanistuniversitetet, og forfatter av flere bøker om humanistisk rådgivning på nederlandsk.²² En humanistisk chaplain, er ifølge det britiske ”Humanist Chaplaincy Network”, opptatt av å tilby personlig støtte, vennskap og omsorg i en kontekst av det eksistensielle.²³

Når det gjelder humanistiske seremonier har Human-Etisk Forbund lenge arrangert slike. Selve opprettelsen av forbundet hadde utspring i behovet for et alternativ til den kristne konfirmasjonen. Borgerlig (nå Humanistisk) konfirmasjon ble arrangert for første gang i 1951, før Human-Etisk Forbund ble stiftet i 1956. I dag har forbundet tilbud om de fire store livsritene: Humanistisk navnefest, konfirmasjon, vigsel, og gravferd. I tillegg kan forbundet stille opp på minneseremonier der det er behov for dette. I forsvarssammenheng vil det bli behov for å videreutvikle det humanistiske seremonitilbudet til flere typer seremonier, som eksempelvis minnesamling for en fallen soldat, båremottaksseremoni, feltgravlegging, mfl. Human-Etisk Forbund kurser frivillige talere som påtar seg å være seremoniledere. Det er retningslinjer for hvordan seremoniene utføres og hva som skal være innholdet i disse. Utviklingen går mot stadig mer profesjonalisering, hvor talere må sertifiseres, kurses og med jevne mellomrom re-sertifiseres.

Mens humanismen ikke har lang erfaring med seremoniell og chaplaincy, kan vi lære av de kristne som har mye lengre erfaring med dette. En som vektlegger dette er filosofen Alain de Botton. Vi kan stjele gode ideer fra religionene i stedet for å latterliggjøre dem, foreslår han.²⁴ Slik kristendommen gjorde om midtvinterfeiringen til kristen julefeiring, kan ateister ta utgangspunkt i religiøse tradisjoner for å fylle egne behov. Han berømmer religionenes evne til å skape arenaer og institusjoner som bygger opp under samhandling, felleskap, moral og et godt følelsesliv. Kunnskap og visdom må repeteres – noe religionene har tatt konsekvensen av, mener de Botton. I religionene repeteres viktige budskap gjennom gudstjenester, sang og lesing av religiøse tekster. De Botton mener vi bør lære av religionene på dette området. De Botton ivrer for at også ateister skal kunne ha et rikt indre liv og han mener det må opprettes flere arenaer som tilrettelegger for dette. Også ikke-religiøse har behov for å oppleve samhørighet og av og til trøst, og dessuten

²¹ The American Humanist Association.

²² Empowering humanity. Kap. 6. Humanist Counseling in the Netherlands, Douwe van Houten og Jan Hein Mooren, s. 105.

²³ Humanist Chaplaincy Network (2013), *What is a Humanist Chaplain?*

²⁴ Dette er temaet i Alain de Bottons bok *Religion for Atheists*, 2012.

behov for arenaer for refleksjon og ettertanke og for å tilegne seg viktige innsikter, hevder de Botton.

Påstander om at humanetikerne hermer etter religionene med sine tilbud om seremonier som navnefest og humanistisk konfirmasjon blir gjerne tilbakevist,²⁵ men de Botton på sin side oppfordrer til å stjele ideer fra religionene. Han mener at enkelte av institusjonene som religionene har brukt århundrer på å utvikle, har kvaliteter som sekulære institusjoner vil kunne ha utbytte av å herme etter. Religionene kan være nyttige, fastholder de Botton, selv han anser at de ikke er sanne. Flere enn de Botton har endret fokuset bort fra sannhet og over på det nyttige og fordelaktige med religion. Den aller siste bølgen av ateismelitteratur er ikke like kritisk innstilt til religion. En rekke ateister har i det siste ytret at religion ikke bare trenger å være noe negativt, men at religion kan lære oss noe. Pendelen svinger, og en enda nyere ateistbølge ser ut til å ha skyllet over nyateismen²⁶. De Botton kaller det *atheism 2.0*.

Hva er sekulær sjelesorg?: Under begrepet humanistisk livssynsbetjening inngår altså to hovedelement: seremonitilbud og livssynssamtaler (eksistensielle samtaler). Sjelesorg er et etablert begrep, men enkelte sekulære foretrekker å bruke andre begrep. *Eksistensielle samtaler* har blitt foreslått som begrep for en sekulær variant av sjelesorg. Både religiøse og ikke-religiøse har uttrykt skepsis til ”sekulær sjelesorg”. Fra kristne har jeg møtt varianter over spørsmålet: ”Hva skal dere sekulære med sjelesorg – dere har jo ikke sjel?”, altså et uttrykk for at det kreves en religiøs dimensjon for at sjelesorg skal ha noe for seg. Men hvis man ser på sjelesorg som ”omsorg for sjelen”, og definerer ”sjel” som vårt indre, psykologisk liv, er det ingen grunn til at ikke-religiøse skulle ha mindre behov for slik omsorg enn religiøse mennesker.

Når det gjelder livssynssamtaler, som vi også kan kalle den sekulære ekvivalenten til sjelesorg, er Human-Etisk Forbund til en viss grad inne i dette markedet, med tilbud om samtaler i fengsel og sykehus, men dette er i mindre grad profesjonalisert. Samtalepartnere har blitt kurset, men dette er ikke formalisert og man har ikke sertifiseringsordninger slik som for gravferdstalere og vigselstalere. Man kan si at utviklingen med humanistiske samtalepartnere ikke har kommet veldig lang i Norge, og heller ikke i de fleste andre land.²⁷

Når det gjelder samtaler, så vil også en felthumanist ha andre typer utdanning og kurs enn en feltprest, noe som kanskje kan bli en styrke for korpset, ettersom man da kan holde seg med et bredere spekter av tilbud. PKU er en teologisk tilleggsutdanning som ikke er åpent for ikke-teologer. Et fagmiljø i Norge som det kan være aktuelt å rekruttere fra er blant ”filosofiske praktikere”, de er kurset og sertifisert i filosofisk praksis – som er en form for samtale som tar utgangspunkt i filosofien som hjelp til livsproblemer eller utfordringer. Det er snakk om

²⁵ Med humanistisk konfirmasjon blir gjerne Human-Etisk Forbund beskyldt for å herme etter kirken, men det er lett å glemme at overgangsritualer fra barn til voksen ikke er en kristen oppfinnelse, men har eksistert i alle samfunn til alle tider.

²⁶ Nyateismen med de fire fremste representantene, de såkalte four horsemen, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris og avdøde Christopher Hitchens har blitt beskyldt for å være intolerante og fiendtlig innstilt mot religion. Kritikken har blant annet handlet om at det er uvitenskapelig å være skråsikker på at gud ikke eksisterer. Hvis vitenskapelighet skal være idealet må man være åpen for at det vi vet i dag kanskje kan være feil. Nyateismen har dessuten fått kjeft for å være intolerant og for å fremstå som en egen kult.

²⁷ Et unntak er Nederland som har en egen masterutdanning for ”humanist chaplains”, der kandidater kan spesialisere seg både innenfor samtale og seremoniarbeid.

eksistensielle samtaler om (vanskelige) livsspørsmål. For å bli filosofisk praktiker trenger man filosofi på masternivå, eller tilsvarende, samt en tilleggsutdanning i dialogisk praksis. Det finnes også mange andre typer kurs og utdanninger innen samtale og rådgivning. Det finnes etterhvert flere utdanningsløp i Norge.²⁸ Det finnes også et mylder av ulike metoder og øvelser. Noen av disse er beskrevet i en bok om sokratiske samtaler som metode. ”Walk and talk” og livssyns åpne samtalegrupper er noen av mulighetene for aktiviteter som eksempelvis kan initieres av en filosofisk praktiker.²⁹ Vår bevissthet kan fremstå som et mysterium for oss. Vi skjønner ikke alltid hvorfor vi føler oss trist eller glad. Ulike former for meditasjon og yoga har også blitt populært som et virkemiddel for å komme mer i kontakt med oss selv, for å oppnå den roen som det kreves å kjenne på følelser som springer ut i vår bevissthet. En annen øvelse kan være å sette seg ned med penn og papir og skrive, å sette av en stund til å tenke over spørsmål som: Hva er jeg takknemlig over? Hva kan jeg gjøre for andre? Hvordan kan jeg leve i tråd med mine verdier? Slike øvelser og metoder kan benyttes av en humanistisk chaplain.

Hvorfor kan ikke de sekulære heller gå til psykologen? De trenger vel ikke egne sjelesørgere? Dette er spørsmål som av og til kommer fram i diskusjonen om sekulær sjelesorg. Når det gjelder Forvaret, og antageligvis andre steder også, så er det mye høyere terske for å oppsøke psykolog. I Forsvaret blir dessuten samtaler med psykolog journalført og bringer med seg et visst stigma. Mange av de som ønsker samtaler er sannsynligvis psykisk friske mennesker – det er snakk om friske mennesker i en vanskelig situasjon. Å være menneske innebærer at livet noen ganger er problematisk/vanskelig. En humanistisk samtalepartner er en ”med-tenker”, som vil bidra med å klargjøre: hva er det mine livsproblemer handler om – det er snakk om eksistensiell omsorg for mennesker som ikke er syke. Det humanistiske livssynet kan reflekteres i samtaler til for eksempel en som har kursing som filosofisk praktiker.

Hvorfor humanistisk livssynsbetjening?

Hvorvidt sekulære kan eller bør ha en plass i et chaplaincy skal også drøftes her. Jeg vil argumentere for sekulære tilstedeværelse i et chaplaincy med denne hovedbegrunnelsen: Å ikke ha en religion betyr ikke at man ikke skal ha et tilbud. Jeg ser også her på argumentet om at den kristne presten kan ivareta alle.

Hvorfor skal ikke-religiøse aktører være inkludert i et chaplaincy, som jo er en institusjon først og fremst forbundet med en kristen, eller i det minste religiøs, tradisjon? I utgangspunktet var en chaplain en representant for en religiøs tradisjon. Etersom chaplaincy-bransjen har religiøs opprinnelse, og begrepene som brukes ofte har religiøs bakgrunn, er det lett å tenke at ikke-religiøse ikke har noen berettigelse innenfor en slik ordning. Både religiøse og ikke-religiøse har uttrykt slike synspunkt med ulik begrunnelse. At representanter for flere religioner enn kristendommen skal være representert i en chaplaincy-ordning, er noe som etterhvert har fått (en

²⁸ Blant annet master i veiledningskunnskap ved NTNU, og 30 studiepoengsfag i dialog ved Universitetet i Sør-Norge, avdeling Drammen. Nederland har et eget universitet som utdanner humanistiske chaplains, hvor de også er åpne for samarbeid om opplæring av utenlandske humanister.

²⁹ I boken *The Socratic Handbook. Dialogue Methods for Philosophical Practice* er mange ulike metoder beskrevet. Weiss, Michael Noah (ed.) :

viss grad av) aksept mange steder. Men med likestilling mellom religiøse og sekulære livssyn vil også ikke-religiøse aktører kunne innlemmes i denne ordningen, men dette er fortsatt ikke helt ukontroversielt. I Norge vil det kanskje i større grad enn i en del andre land være naturlig at ikke-religiøse livssyn også skal ha en plass i en offentlig tros- og livssynstjeneste, ettersom religiøse og ikke-religiøse livssyn likestilles.

Så hvorfor skal sekulære ha tilstedeværelse i et chaplaincy? Helhetlig omsorg i totalinstitusjoner ble beskrevet som viktig av to hovedgrunner: Ut fra et menneskerettslig, prinsipielt, rettighetsargumentet. Men også ut fra et omsorgs- eller velferdsperspektiv. Jeg nevnte innledningsvis at å ikke ha en religion ikke må bety at man ikke skal ha et tilbud. Det prinsipielle, menneskerettslige argumentet handler om å unngå forskjellsbehandling. Det menneskelige, velferds- eller omsorgsargumentet handler om at alle, også sekulære, er mennesker med behov. Derfor bør ikke-religiøse også få et tilbud, og ikke-religiøst livssynspersonell få en plass innenfor chaplaincy-feltet.

Påstanden, som bør være lite kontroversiell, er altså at alle har behov og at det ikke er vesensforskjell mellom sekulære og religiøse i møtet med vanskelige livssituasjoner. Enten man er syk, pårørende, i fengsel, eller avtjener verneplikten, kan man oppleve savn, hjemlengsel, ensomhet, sorg og kriser. Nettopp fordi alle mennesker har behov, bør alle ha et tilbud. Slik er det ikke i dag i Forsvaret og i andre offentlige institusjoner. I dag får mange av de som ikke tilhører Den norske kirke et dårlig, eller mangelfullt, tilbud. Ikke bare får de ikke et tilbud, de som ikke tilhører den norske kirke blir dessuten delvis øvd press på for å delta i seremonier og arrangement i en annen religion enn sin egen³⁰. Altså: ikke nok med at minoritetslivssynene ikke får et tilbud, de må også delta i majoritetsreligionens arrangement, noe som er særlig kritikkverdigg.

Det har vært uenighet om hvorvidt de sekulære har en plass i et chaplaincy, som jo tradisjonelt har vært en religiøs institusjon. Skepsisen har blitt uttrykt både hos etablerte chaplaincy-feltet og fra sekulære selv. Da Human-Etisk Forbund valgte å inngå en intensjonsavtale med Feltprestkorpsset i Forsvaret om å være såkalt sendeorganisasjon for Humanistisk livssynspersonell var mange i organisasjonen skeptiske. Hovedårsaken til at de likevel valgte å inngå et slikt samarbeid var "soldatens beste" – ønsket om at også sekulære soldater skal få et tilbud i Forsvaret. I USA har det vært en opphetet debatt om hvorvidt ikke-troende skal få en plass i det amerikanske chaplaincy-temaet. Her blir troen på en guddom av mange sett på som en forutsetning for å kunne betjene soldatene.³¹

Kan presten ivareta alle? Hvis han kan det, trengs verken humanistisk livssynspersonell eller personell fra andre religioner. Vi har sett at enkelte er opptatte av å understreke at institusjonsprestene kan ivareta alles åndelige og eksistensielle behov, for de snakker ikke om Gud når det ikke etterspørres. De er først og fremst medmennesker i møte med andre mennesker. Dette, som jeg vil kalle presten-kan-ivareta-alle-perspektivet, støter man ofte på. Men denne argumentasjonen er problematisk av flere grunner, og undergraver faktisk at prester skal være

³⁰ I Forsvaret må en soldat i førstegangstjeneste delta i kristne seremonier som "bønn på linje" dersom han ikke aktivt ber om å få fritak for dette, noe som ikke er lett i en hierarkisk maktorganisasjon

³¹ Enkelte har i denne forbindelsen uttrykt at humanist chaplaincy er et oxymoron (selvmotsigelse) siden en chaplain har som oppgave å veilede i religiøse spørsmål.

ansatt: Hvis presten ikke skal være ”prest” i denne sammenhengen, trenger man heller ikke at det er en prest, man kan snakke med en sosionom eller andre som har samtale som spesialfelt. Man kan altså si det slik: Hvis presten ikke skal være prest, så trenger man heller ikke en prest.

At kristne prester skal betjene alle er problematisk av flere grunner: For det første det prinsipielle, at representanter fra en trosretning skal ha monopol på tilstedeværelse i en offentlig institusjon er forskjellsbehandling. Uansett hvor tilbakeholden presten enn er med sin tro, har han fått jobben som institusjonsprest fordi han er prest. For det andre gir det et dårligere tilbud til mennesker som er tilknyttet slike institusjoner. Jeg skal se nærmere på presten-kan-ivareta-alle-perspektivet her.

Det er ikke tvil om at prester har gjort en god jobb i institusjonene og er godt likt. I forsvaret har jeg selv erfart dette – når jeg har vært rundt i militærleirer, har veldig mange gitt uttrykk for at de setter stor pris på det arbeidet presten gjør, og rost presten. Det er viktig å formidle at når det åpnes for at andre kommer inn, så må ikke det oppfattes til forkleinelse for den jobben som allerede blir gjort. Det må altså ikke oppfattes slik at presten blir erstattet, det er snakk om at de andre kommer i tillegg – som et tilskudd. Kanskje et positivt tilskudd? Når det er snakk om å utvide prestedjenestene til å innlemme andre enn kristne prester for å betjene institusjonsbeboere, har det kommet fram en del reaksjoner fra enkelte av aktørene.³² Ikke alle liker at prester utfordres av ansatte med andre profesjoner og konfesjoner, og prestenes fagforeninger har vært kritiske til endringer. Det pekes blant annet på at institusjonsprestene har spisskompetanse på eksistensielle temaer, og møter med mennesker i sorg og krise.

Hvorfor kan ikke presten, som er skolert på samtaler og sjelesorg, ivareta hele befolkningen, også de ikke-kristne? Mange prester formidler at de gjerne betjener alle, de trenger slett ikke snakke om tro og kristendom, men om generelle livsspørsmål. Mange understreker at de færreste samtaler handler om religiøse spørsmål, men om allmennmenneskelige tema. Hvorfor skal ikke alle, også humanetikere, avfinne seg med å få tilbud om en kristen prest, når denne kommer og kun ønsker å være et medmenneske? Hvorfor kan ikke de sekulære snakke med en prest?³³ Kanskje, og ofte, er det greit for en humanetiker å ha sjelesorgsamtaler med en prest – hvis hun eller han synes det. Men det er ikke opp til hjelperen (i dette tilfellet representanten for majoritetsreligionen) å avgjøre det. Her vil jeg kalle på ydmykhet. Jeg har hørt prester si at ”hvis noen har et problem med å snakke med meg fordi jeg er prest, så er det de som har et problem”, men å kreve at de andre ”må tåle” vil man kunne kalle *majoritetsarroganse*.

Det kan godt hende presten gjerne vil være medmenneske og er flink til å ikke nevne Gud. Men jeg vet at hun er prest, noe som kanskje preger hennes blick på meg, eller hvordan jeg oppfatter at dette blikket er. Jeg skal forsøke å klargjøre synspunktet ved hjelp av det eksistensfilosofiske begrepet ”blikket” som en forklaringsmodell. Blikket er et begrep som viser til erfaringen av at vi

³² Det kan noen ganger virke som enkelte har følt seg truet av den nye situasjonen, og ønsket å hegne om sine rettigheter og privilegier. Dette inntrykket har kommet blant annet gjennom noe av argumentasjonen som har kommet fram i kjølvannet av diskusjonene om ”humanistisk samtalepartner” ved St. Olavs Hospital.

<https://sykepleien.no/meninger/innspill/2016/04/samtalepartner-og-presteten>

³³ Fagforbundet Teologene leder, Stig Jørund Arnesen og hovedtillitsvalgt, Heinke Foertsch har ved flere anledninger understreket at sykehjemsprestene har spesialkompetanse og tar seg av pasienter uansett tro og livssyn. Presteforeningen, ved leder Martin Enstad, har også uttalt seg negativt til at prester i prestedjenesten ved sykehus utfordres av andre profesjoner.

sees og vurderes av andre. Den franske eksistensialisten Jean Paul Sartre vektlegger nettopp dette at *jeg forstår meg selv gjennom den andre*³⁴. Den andres blikk på meg, definerer hvem jeg er. Vi eksisterer gjennom oppfatningen, eller blikket, til den andre. Den andres blikk på meg er en påkjønning, fordi den andre ser meg ut fra sin egen fortolkningshorisont, definerer meg. Det er dette Sartre kaller ”objektivering”. Samtidig objektiverer jeg den andre. Som ikke-religiøs hadde jeg kanskje holdt ”guarden” oppe, mentalt sett, hvis en prest, som er preget av sitt kristne verdensbilde, skulle ha en eksistensiell samtale med meg for å hjelpe meg i en vanskelig situasjon. Vi må anerkjenne at et menneske er preget av sine erfaringer, det vil si blant annet utdanning og religion. Vi må ha en selvinnsett i vår egen preging. For å blomstre trenger alle å bli sett, anerkjent. Det kristne blikket på meg som ikke-kristen vil kunne se det som kunne anses som en mangel ved meg.³⁵ For en humanetiker i en vanskelig livssituasjon vil det å snakke med en humanistisk samtalepartner kanskje bidra med en mer harmonerende synsvinkel, et mer samsvarende blikk på verden, en bedre evne til å ta imot den andres blikk.

Kanskje kan aktører med andre fagbakgrunner og erfaringer være et positivt tilskudd til dem med teologisk embetseksamen? Er man åpen overfor andre, kan en mer mangfoldig faggruppe med ansatte med ulike utdanningsbakgrunner og livssyn kanskje gi et mer interessant og stimulerende fagmiljø. Ikke minst kan det gi et bedre tilbud til pasienter, innsatte og soldater.

Det offentlige Norge ser ut til å ha ønske om en utvidelse av prestatjenestene. I den offentlige utredningen «Det livssyns åpne samfunn» blir blant annet prestatjenestens rolle i sykehusene drøftet. Nyansettelse av ikke-prester er i tråd med anbefalingene i utredningen som kom i 2013. «Målet må være å få etablert en tros- og livssynstjeneste som består av medarbeidere med forskjellig religiøs og livssynsmessig bakgrunn, som samarbeider om tros- og livssynsbetjeningen, inkludert samtaletilbudet,» står det i her. Noen av prestene bør skiftes ut etter hvert som de slutter i stillingene, mener utvalget. I en overgangsfase bør ekstra midler tilføres for å rekruttere medarbeidere fra et bredere miljø enn det prestene representerer.

Erfaringer med mangfoldig chaplaincy i andre land

I mange andre land har man for lengst tatt inn over seg den pluralistiske virkeligheten og innlemmet flere tros- og livssynsrepresentanter i chaplaincy-tjenester både i fengselsvesen, forsvar og helsevesen. De fleste lands forsvar har ulike former for ”Military chaplaincy”. Retten til fri religionsutøvelse gjelder selvsagt også militære styrker, og det er gjerne nødvendig å legge spesielt til rette for dette i militæret. De fleste land har valgt ordninger med militært ansatte tros- og livssynspersonell, slik at det blir mulig å følge troppene ute i felt. Etterhvert som økende mangfold har gjort seg gjeldende, har også flere militære styrker gjort endringer i sine chaplaincy for å bedre kunne ivareta det personellet som ikke omfattes av den opprinnelige eller tradisjonelle tjenesten. Et blikk på noen av diskusjonene andre land har vært gjennom, og løsningene de har valgt, kan kast lys over den norske debatten.

Nederland er det landet som har lengst erfaring med å innlemme andre, også sekulære, i ulike

³⁴ Jean-Paul Sartre: *Being and nothingness*, 2003

³⁵ For en kristen kan en ateist være en som ikke har sett sannheten, som ikke har sluppet inn Jesus i hjertet sitt, som benekter Gud og evangeliet. Kanskje er han overfladisk og lite spirituell.

chaplains-ordninger. Dette er en av grunnene til at prosjektet har foretatt flere studiereiser for å lære mer om den nederlandske modellen. Tradisjonen i Nederland er at flere tros- og livssynsamfunn tilbyr livssynsbetjening i offentlige institusjoner. Det er nå rundt to hundre livssynshumanister ansatt i offentlige institusjoner som sykehus, forsvar og fengsler. Da det nederlandske humanistforbundet ble stiftet i 1946 var ett av hovedmålene å hevde like rettigheter for ikke-religiøse mennesker. Konkret ønsket man å gjøre humanistisk veiledning/samtaler tilgjengelig på lik linje med kristen sjelesorg i offentlige institusjoner som forsvar, fengsler, sykehus og sykehjem. I Norge har Human-Etisk Forbund ikke på samme måte jobbet aktivt med å få til dette. I Nederland har man tolket prinsippet om religionsfrihet til at det må være en pluralitet i tilbudet som gis i offentlige institusjoner, slik at det er i samsvar med den enkeltes tro eller livssyn. Allerede fra 1950 har det vært tilbud om humanistisk rådgivning i forsvaret, og siden 1955 har dette tilbudet eksistert i nederlandske fengsler. Kandidater til disse stillingene (som de kaller "humanist chaplains" på engelsk) utdannes på et eget Humanistuniversitet³⁶. Siden 1989 har dette universitetet utdannet "humanist chaplains", som har kompetanse i å holde humanistiske seremonier, og utøve eksistensielle samtaler. Universitetet tilbyr både fireårig bachelorstudier og seksårig masterutdanning.

Ved dette universitetet ble det arrangert et kurs i "Humanist chaplaincy" i Utrecht 18.-22. November 2015 for europeiske "humanist chaplains", hvor undertegnede deltok. Deltakerne fra ulike europeiske land kunne fortelle om vidt forskjellige ordninger og vilkår. Det ble lærerike dager med innføring i hovedprinsipper for humanistisk livssynsbetjening og foredrag fra humanistiske chaplains som jobbet i henholdsvis fengsel, universitet, sykehus og forsvar. Et besøk til tros- og livssynsavdelingen ved Universitetssykehuset i Utrecht var spesielt interessant. Det sammensatte teamet hadde lært seg å jobbe godt sammen, med pasientens vel som felles hovedmål. Chaplaincy-gruppen hadde valgt å tone ned det partikulære og det livssynsspesifikke. I stedet kunne chaplains fra ulike tros- og livssynsbakgrunner samles rundt felles kjerneverdier og det som er allmennmenneskelige. I stedet for egne kapell eller stillerom for hver enkeltgruppe, var et stort, felles rom innredet for alles bruk. Mens vi i Norge befinner oss i startgropa når det gjelder mangfoldighet i tros- og livssynstilbudet i offentlige institusjoner, ble det som et innblikk inn i framtiden å besøke disse avdelingene i Nederland.

I Forsvaret i Nederland har humanistene altså lenge vært representert, på linje med ulike religioner, men det er et prinsipp at ingen av de representerte religionene og livssynene arrangerer obligatoriske seremonier. Det skilles mellom obligatoriske, felles militære aktiviteter, og denominasjonstilknyttede seremonier. Dermed er det for eksempel utelukket at en felles oppstilling går over i tros- eller livssynsspesifikk sammenkomst. Det enkelte trossamfunn kan organisere aktiviteter, men skal være tilbakeholdne med å fremme egne ritualer. I Norge har man i Forsvaret ikke skilt like klart mellom felles militære aktiviteter, og denominasjonstilknyttede seremonier. Fenomenet "bønn på linje" er et eksempel på sammenblanding mellom felles militær aktivitet og ett bestemt trossamfunns seremoni. Å endre denne sammenblandingen må det nå jobbes med.

I det nederlandske forsvaret opererer seks religioner og livssyn organisert i hvert sitt chaplaincy: Protestanter (53), katolikker (55), humanister (38), muslimer (2), jøder (2) og hinduer (2). Man har

³⁶ University of Humanistic studies, www.uvh.nl

ikke noe system for å registrere personellens religionstilhørighet, men fordelingen av antall chaplains innenfor hver retning bestemmes av spørreskjema – man forsøker å avdekke de reelle behovene og ønskene blant personellet. Å fordele ut fra medlemstall har lite for seg, også alle den tid rundt 40 prosent av befolkningen står utenfor, og ikke er medlem av noe tros- eller livssynssamfunn. Med kun 10.000 medlemmer i landets humanistorganisasjon ville antallet humanister bli ikke-eksisterende dersom det var medlemstall som skulle ligge til grunn for fordelingen av antallet. Men humanistene argumenterte med at de også representerte de rundt 10 millionene nederlenderne som ikke har noen formell tilknytning til noe livssynssamfunn. En liknende argumentasjon kan også bli aktuell for den norske situasjonen.

I England finner vi et mylder av chaplaincy-tilbud, som i stor grad dreier det seg om frivillige hjelpere, og som i mindre grad er profesjonalisert.³⁷ I det britiske forsvaret er heller ikke de sekulære innlemmet blant feltprestene fordi humanistene ikke har ønsket å delta av prinsipielle grunner. Ordningen inkluderer kun kristne feltprester fra ulike kristne grupperinger. Disse er militære stillinger, men i tillegg har de noen sivile fra andre trossamfunn, men altså ingen humanister.

Som vi vet var chaplaincy-ordningen i utgangspunktet religiøst fundert. I dag forbindes tjenesten fortsatt til det religiøse i den grad at det fortsatt noen steder, som eksempelvis i det amerikanske forsvaret, er vanskelig for ikke-religiøs livssynsbetjening å få innpass. I USA har Forsvaret representanter fra mange ulike religioner i chaplaincy-korpset, men her ser det ut til å være avgjørende at man tror på gud for å få være med. Motstanderne mener at chaplaincy handler om religion og at den enkelte skal få støtte og hjelp med religiøse spørsmål. Mens det ellers tilbys en mangfoldig chaplaincybetjening i det amerikanske forsvaret, mangler de altså ikke-religiøse chaplains. Det har vært en lang kamp om å få innlemmet ikke-religiøse i chaplaincy-korpset. Sekulære soldater kjemper for å få den samme støtten som de religiøse soldatene får. Ateister har dannet grupper som arbeider for å innlemme ikke-troende blant de rundt 2900 chaplains i det amerikanske forsvaret. Siden 2012 har det formelt vært åpning for at humanist chaplains kan ansettes, men dette har ikke skjedd. Livssynshumanisten Jason Heap, som forsøkte å bli USAs første sjøforsvars-kapellan, har påpekt at de ikke-troende etter hvert utgjør en betydelig gruppe i det amerikanske forsvaret, og at disses behov også trenger å bli møtt. Ikke-religiøse har også behov for en representant, for eksempel når en person omkommer, eller har behov for samtaler. Heap understreker at humanistene ikke skal gå rundt og snakke om at gud ikke eksisterer, men positivt fremme humanistiske verdier. Debatten om humanistiske og ateistiske militære-chaplains har altså vart i mange år, og debatten ble særlig opphetet etter at Heap ble avvist i et forsøk på å bli en humanist chaplain i den amerikanske Marinen.

I USA har det også kommet mange klager om obligatorisk bønn og at statens penger blir brukt til å promotere evangelisk kristendom, som enkelte mener er den religionen som har forrang i det amerikanske forsvaret. Debatten i USA er interessant. Vi kan si at de er gode på å ivareta pluralisme, så fremt det er snakk om ulike former for religion, men mindre gode på å håndtere sekularisme. Det virker dessuten som motstanden mot de sekulære i det amerikanske forsvaret

³⁷ En grundig gjennomgang av chaplaincy i England finnes i boken: *A Handbook of Chaplaincy Studies. Understanding Spiritual Care in Public Places*. Cobb, Mark. Swift, Christopher. Todd, Andrew. (eds.) Ashgate 2015.

basert er på en uenighet om hva chaplaincy skal være. Mens motstanderne uttrykker et syn på chaplaincy og sjelesorg som noe som kun er for religiøse, og at bare troende kan gi livshjelp, argumenterer humanistene med at også de har behov som trenger å bli møtt.

Del 3: Fremtidens tros- og livssynsbetjening i Forsvaret

Det er ikke bare ett svar på bekymringene og de eksistensielle spørsmålene og hos en soldat som får liv og død tettere på enn i det sivile liv.

Humanistisk livssynsbetjening i Forsvaret

Hva er en såkalt "feltlivssynshumanist" og hva skal en person med denne jobbtittelen gjøre i Forsvaret? I Forsvaret skal feltlivssynshumanisten utføre omtrent de samme oppgaver som feltpresten, men med et humanistisk fortegn. Mens feltprestene i Forsvaret skal ivareta åndelige og menneskelige behov – ut fra et kristent perspektiv, skal altså livssynshumanistene i Forsvaret ivareta åndelige og menneskelige behov – ut fra et human-etisk perspektiv.

Feltlivssynshumanisten er der for å betjene "våre egne" (de sekulære), ivareta de andre, og bry oss om alle. De skal utføre etikkundervisning, arrangere seremonier, utføre rådgivning, og tilby eksistensielle samtaler. Stiller vi spørsmålet "Hvorfor er vi her?", er svaret: "Vi er her for soldatens skyld". Dette var også argumentet som ble avgjørende da HEF besluttet at de ønsket å gå inn i dette samarbeidet.

For å være enda mer konkret: Felthumanisten kan bidra med seremonier og taler der det er behov for dette. Er det ønskelig med bidrag til eksempelvis båreseremoni, så kan han/hun gjøre det. Når det gjelder begravelser, navneseremonier eller vigsel så skal felthumanisten ha kompetanse og sertifisering for å holde slike seremonier. Det vil bli utviklet humanistiske varianter av enkelte av seremoniene som er beskrevet i manualen "Kirkelig tjeneste i forsvaret", humanistiske seremonier tilpasset forsvaret, eksempelvis minnestund for en fallen soldat.

Når tilstedeværelsen av prester i institusjoner er begrunnet med at mennesker skal få ivaretatt sine tros- og livssynsmessige behov, så kan man ikke nekte andre denne samme rettigheten. En sekulær felthumanist vil bidra til at også de sekulære vil bli betjent og ivaretatt. Hva er egentlig humanetikers behov? Det er umulig å svare på vegne av alle. På samme måte som kristnes behov i Forsvaret ikke er kartlagt, er ikke de sekulæres behov kartlagt. Humanetikere er like forskjellige som kristne er forskjellige. Den sekulære felthumanisten skal være et tilskudd/tillegg til den kristne presten. Ikke fordi presten ikke gjør en utmerket jobb, det er ikke tvil om at både sykehusprestene, fengselsprestene og feltprestene i Forsvaret har gjort og gjør en fantastisk god og viktig jobb. Men fordi den sekulære felthumanisten bedre kan ivareta og betjene de sekulære som er tilknyttet institusjonene.

Det er blitt stilt endel spørsmål rundt kompetansen til de som skal jobbe som feltlivssynshumanist. Med utdanning på masternivå i eksempelvis filosofi, eller andre relaterte fag, vil man ha særlig god kompetanse til å utføre etikkundervisning. Det kan bli nødvendig med kursing innenfor militæretikk, rådgivning og samtaler, avhengig av bakgrunnen til den som ansettes. Det vil altså bli en pluralitet både i tros- og livssynsståsted og utdanningsbakgrunn når det ansettes nytt tros- og livssynspersonell med annen bakgrunn enn teologisk embetseksamen i Feltprestkorpset. Utdanningsmangfoldet kan bli et stimulerende tilskudd, og bør bli sett på som en berikelse for fagmiljøet som det kan dras nytte av.

Etableringen av et mer mangfoldig sammensatt feltprestkorps er et første steg på veien til å gå bort fra dagens situasjon som favoriserer majoritetens tro. Intensjonsavtale mellom HEF og Forsvaret ved Feltprestkorpset er underskrevet og i fremtiden blir altså humanetikere en del av Feltprestkorpset. En mer mangfoldig tros- og livssynsytjenestebetjening er også framsatt som ønskelig i den offentlige utredningen *Det livssyns åpne samfunn* (NOU 2013:1.)³⁸ Prinsippet om likebehandling blir her fremsatt som en av grunnene til at ikke-religiøse bør få et tilbud og bør ha en plass innenfor chaplancy-feltet; for å unngå forskjellsbehandling bør tros- og livssynstjenester i offentlige institusjoner være et tilbud for alle, ikke bare for tilhørende av den tradisjonelle majoritetskulturen. I Norge er det selvsagt at likebehandlingsprinsippet også gjelder mellom de som har en tro som inkluderer en troen på en guddom, og de som har et livssyn uten troen på en guddom.

Det har blitt reist tvil om en sekulær feltlivssynshumanist egentlig kan bidra med adekvat støtte ”når det virkelig gjelder”, i krise og krig. Vi skal derfor her også se nærmere på påstanden om at ”alle er kristne i skyttergraven”, eller ”No athists in foxholes”-argumentasjonen på engelsk. Enkelte har den oppfatning at humanismen ikke har noe å tilby som trøst til en soldat, blant annet kan de ikke tilby en himmel når noen dør, derfor har ikke humanistene noe å gjøre i en tros- og livssynstjeneste. Da det kom oppslag i media om at en livssynshumanist var blitt ansatt i Feltprestkorpset i Forsvaret kom det en reaksjon i et kommentarfelt på en av artiklene.³⁹ Her var synspunktet at ”ikke bare har ikke humanisten noe positivt å bidra med, men det hun kan bidra med er direkte negativt, for hun vil fortelle soldatene at man blir spist opp av mark når man dør.”⁴⁰ Surmagede utspill fra ”netttroll” skal man ikke vektlegge, men holdningen om at ikke-religiøse ikke har noe å tilby som trøst, særlig når det virkelig gjelder, er det flere som har uttrykt. Det er på sin plass å ta opp denne problematikken her.

En argumentasjon som hevder at sekulære ikke har noe å gjøre i en tros- og livssynstjeneste i Forsvaret, er kjent som ”No athists in foxholes”-argumentasjonen. ”Ingen er ateister i skyttergravene”, hevdes det. Tanken er at når man står overfor virkelig fare, så vender man seg til gud uansett. Er man ateist fra før av, så slutter man med det i en så farlig situasjon som når man ligger i en skyttergrav. Når det virkelig gjelder, så søker folk til religion, og da er det bare presten som duger. Og fordi Forsvaret er et sted hvor ”det virkelig gjelder” – særlig i utenlandsoperasjoner og skarpe oppdrag, hvor livet står på spill, så er det bare de kristne prestene som kan gjøre nytten. Igjen er tanken at sekulære ikke kan bidra med adekvat støtte. Det underliggende er at det bare er religion som kan tilby en (høyere) mening.

Jeg vil ikke overraskende avvise dette perspektivet. Selv om vi humanister ikke tror på evig liv, er ikke det ensbetydende med at vi ikke kan bidra med noe til trøst eller lindring. Det finnes andre former for trøst enn å friste med evig liv. Dette vet nok også praktiserende prester mye om. Å være tilstede og lytte, kan også være en trøst. Jeg tror sekulære har et perspektiv å bidra med, og at

³⁸ NOU 2013:1 Det livssyns åpne samfunn

³⁹ ”Humanisten som skal jobbe i Feltprestkorpset”, Fri Tanke. (14.10.2014)

⁴⁰ ”De skal fortelle soldater at om dør i kamp, skal de begraves og spises opp av mark. Ikke noe evig liv, der i gården. Ellers har de ikke noe å tilby, annet å trakkasere alt kristne.”

de har en berettigelse i et tros- og livssynskorps. Ut fra et ”mer-perspektiv” kan den sekulære felthumanisten være et tilskudd/tillegg til kristne prester (og andre). Ikke fordi presten ikke gjør en utmerket jobb, det er ikke tvil om at både sykehusprestene, fengselsprestene og feltprestene i Forsvaret har gjort og gjør en fantastisk god og viktig jobb. Men fordi den sekulære felthumanisten nok bedre kan ivareta og betjene de sekulære som er tilknyttet institusjonene.

En oppfatning er at oppslutningen om humanisme og sekularisme skyldes at velstandsnivået og velferdsnivået har blitt høyt, man er forskånet fra virkelig nød og fare, og at dette er en grunn til at gudstro har blitt overflødig. Vi trenger ikke trøst fordi vi har fått det så godt. De som ikke tror gjør det fordi de ikke har tenkt gjennom de store, viktige spørsmålene i livet. Men idet fare og nød truer, så vender man seg til religion igjen. Slik tankegang fremstiller humanetikken som godværsreligion, og det forutsettes at religion er svaret når farer truer. Tilhengere av ”alle er kristne i skyttergraven”-argumentasjonen har nok rett på ett punkt: Man kan bli mer opptatt av eksistensielle spørsmål når liv og død blir mer presserende. Mange har ikke tatt seg tid, eller funnet anledning til å tenke over de viktige spørsmålene i livet, og stopper først opp og tenker over livet hvis man blir rammet av sykdom eller en av de nærmeste dør – eller man befinner oss i skyttergraven. Men denne refleksjonen fører nok ikke nødvendigvis til en tilslutning til kristendommen. Tenker man at kristendommen er det eneste svaret på slik refleksjon tar man feil. Det er derimot viktig at det oppfordres til åpen refleksjon og ettertanke, slik at hver enkelt kan finne de svarene de søker. At gud og religiøse forklaringer kan være til trøst i nøden er det knapt noen tvil om. Men for de som ikke tror, fungerer nok ikke denne trøsten. Det er derfor viktig at det finnes chaplains fra flere tros- og livssynsretninger i Forsvaret. Det er ikke bare ett svar på bekymringene og de eksistensielle spørsmålene og hos en soldat som får liv og død tettere på enn i det sivile liv.

Det er også mange empiriske bevis på at ”Ingen er ateister i skyttergravene”-påstanden er feil. Mange som har opplevd krig eller farlige situasjoner og tragedie har gitt uttrykk for at de har kommet til motsatt konklusjon: En allgod og allmektig gud kan ikke eksistere. I en av sine tekster skriver Primo Levi, en av de få jødene som overlevde Auschwitz, ”på et tidspunkt var Holocaust, så da kan ikke gud være”. Opplevelser i dødsleiren fikk Levi til å gjøre seg refleksjoner om en allmektig og allgod guds eksistens. Holocaust er et bevis for at en slik gud ikke kan eksistere, han må si så fall enten være maktesløs eller ond. Holocaust utgjør et sterkt argument mot den allmektiges eksistens, ifølge Levi. Denne posisjonen er samtidig et slag mot myten om at alle hengir seg til religion når bare problemene blir store og vanskelige nok.

Fellessereemonier og fritaksrett

Den offentlige institusjonen som Forsvaret er, preges sterkt av sammenbindingen mellom staten og Den norske kirke, hvor de kristne tradisjonene står sterkt. Men når statskirkeordningen avvikles blir det nødvendig å løse opp på den sterke sammenblandingen mellom kristendom og forsvar. Dette betyr at fellessereemonier som har kristent innhold nødvendigvis må endres, og at Forsvaret må ta inn over seg hva det faktisk betyr at kristendommen nå skal være en religion blant flere. I det norske forsvaret har det ikke vært et skille mellom felles og obligatoriske militære aktiviteter, og denominasjonstilknyttete seremonier. Fenomenet ”bønn på linje” er et eksempel på sammenblanding mellom felles militær aktivitet og ett bestemt trossamfunns seremoni. Å endre

denne sammenblendingen må det jobbes med. Forsvaret har i dag regler som sier at soldater ikke skal kunne tvinges til å delta på for eksempel gudstjeneste eller bønn. Likevel mener Tillitsvalgtorgasjonen i Forsvaret (TVO) at praktiseringen ikke er god nok.⁴¹

Hvordan skal vi vurdere forsvarets anvendelse av religiøse seremonier? Feltgudstjeneste er en fellesseremoni som avholdes mens soldatene er ute i felt. Kongeønsket er en rite som går ut på at eldste offiser ytrer ”Gud bevare kongen og fedrelandet!” til avdelingen sin, som svarer med ”Ja!”. Bønn på linje gjennomføres under oppstilling, og kan inneholde blant annet lesning fra bibelen, salme, andakt, fadervår og velsignelsen. Fellesseremonier med kristent innhold blir brukt på mange måter i forsvaret – både som semesteravslutning (kirkeparade), som obligatorisk fellesskapsskapende (bønn på linje) og for å ære avdøde uansett trostilhørighet (båremottak). Jeg vil her gi en vurdering av noen av disse seremoniene.⁴²

I skrevet ”Veiledning til militære sjefer om tros- og livssynsinnslag i seremonier i Forsvaret” skilles det mellom ”Tros- og livssyns-seremonier med militære innslag” og Militære seremonier med Tros- og livssynsinnslag”. Førstnevnte er eksempelvis kirkeparade, feltgudstjeneste og kongeønsket. Sistnevnte kan være minneseremonier, båreseremonier og oppstillinger. Begge disse kategoriene er fellesseremonier hvor fritaksmulighetene kan være problematiske. Fellesseremonier i Forsvaret som har som formål å virke samlende kan ikke være konfesjonstilknyttede. Undersøkelsen om de vernepliktiges livssynstilhørighet viser at det allerede er mange år siden kristendommen var en samlende kraft i forsvaret. Det må derfor arbeides for å utvikle livssynsåpne, og inkluderende fellesseremonier.

Grunnlovens § 16 fastsetter at alle har rett til fri religionsutøvelse. Når borgerne har en slik rettighet, tilsvarende det en plikt for staten å beskytte denne rettigheten. Hva betyr dette for Forsvaret, som er en offentlig institusjon? I Forsvaret har rett til fri religionsutøvelse vært begrunnelsen for at det har blitt gjennomført religiøse seremonier som personellet ikke bare har blitt gitt anledning til å delta i, men som også personalet har vært pålagt å delta i. I Forsvaret har man tolket plikten til å aktivt tilby tros- og livssynstjenester langt – kanskje for langt? Retten til å kollektivt få praktisere sitt livssyn, i praksis kun det kristne, innebærer at det gjennomføres obligatoriske fellesseremonier. Slik har de som ikke er interessert i å delta ved kristne seremonier blitt ”religiøse gisler”, så og si, for at den kristne majoriteten skal få ivaretatt sine behov.

Men hvem sine behov skal prioriteres – de som ønsker å kollektivt utøve sin tro, eller de som ønsker å slippe å delta i andres trosutøvelse? Menneskerettslig står ”frihet-fra”-rettigheter sterkest. Norsk senter for menneskerettigheter skriver i sin høringsuttalelse til ”Religiøs mangfold og militær enhet” i 2009 at ”Myndighetene har først og fremst en plikt til å ikke forhindre at folk får praktisere sin religion og sitt livssyn, men deres aktive plikt til å aktivt tilrettelegge for slik praksis

⁴¹ TVO (tidligere TMO) er en samarbeidsordning mellom soldater og Forsvarets ledelse på lokalt og sentralt nivå.

⁴² Vurderingen av seremoniene vil blant annet være basert på et prinsipp som ligger til grunn for all etisk argumentasjon, det formale likhetsprinsippet. Det sier i korthet at like tilfeller skal behandles likt, såfremt det ikke er noen etisk relevant forskjell mellom to saker. (*Det formale likhetsprinsippet*: Såfremt det ikke er noen etisk relevant forskjell mellom to saker, så skal de vurderes eller behandles på samme måte. *Kasuistikk* går ut på å argumentere for at noe er rett ved å vise til andre, lignende saker. Å resonnerer på den måten at man ser nye saker i lys av gamle kaller vi også å trekke *an*

er begrenset.” Negative rettigheter (”frihet-fra”-rettigheter) skal vektes tyngre enn positive rettigheter (”rett til”-rettigheter). Det er altså viktigere å slippe å utsettes for uønsket religiøs påvirkning (som altså er en såkalt negativ rettighet), enn å få aktive tilbud (en positiv rettighet) om religionsutøvelse.

Også for Tillitsvalgtoorganisasjonen i Forsvaret (TVO) er det et poeng å slippe uønsket religiøs påvirkning. For TVO er det viktigst at ritualer i Forsvaret virker mest mulig samlende. Dagens praksis skaper skillelinjer, uttalte daværende landstillitsvalgt Grunde Almeland i en pressemelding som ble omtalt i Vårt Land.⁴³ TVOs anbefaling til landskonferansen var at ikke-religiøse fellesritualer er et bedre alternativ. Feltgudstjeneste skal være frivillig, men TVO har fått tilbakemeldinger om at soldatene ikke opplever det slik i praksis, ifølge artikkelen. Enkelte steder, før såkalt bønn på linje under oppstilling, praktiseres det at soldaten må tre av før bønningen starter. Flere soldater signaliserer at dette oppleves som ukomfortabelt og problematisk, og frivilligheten oppleves ikke som reell, ifølge Almeland. Vårt Lands dramatiske overskrift i saken er at ”Soldatleder vil ha korset ut av Forsvaret”. Det må presiseres at TVOs syn er ikke å fjerne religion fra Forsvaret. De har tydeliggjort i flere av sine vernepliktsprogram at det fortsatt må legges til rette for samlinger med tros- og livssynsinnhold, men at disse må ikke ha preg av å være obligatoriske.

Bønn på linje: Blant annet på grunn av det obligatoriske preget bør den militære seremonien *bønn på linje* utgå. Denne seremonien fremstår som utdatert på mange måter. En analyse av hensikten med seremonien er at den skal fungere fellesskapsskapende, fremme krigsmoral, og til en viss grad virke trøstende eller oppmuntrende for soldater som skal ut i krig og risikere livet. I dag blir det feil å bruke en bestemt konfesjon til dette formålet – for en ikke-kristen vil seremonien tvert imot virke ekskluderende, trøsten vil ikke fungere som trøst, og det må argumenteres med at det er feil å bruke religion for å fremme krigsmoral i det norske forsvaret. Det er gode grunner til at denne seremonien øyeblikkelig må utgå, og jeg vil påstå at ingen soldat får krenket retten til fri religionsutøvelse ved ikke å få et tilbud om ”bønn på linje”.

En av sluttanbefalingene i humanistisk livssynsbetjening i Forsvaret er derfor at seremonien ”bønn på linje” må avskaffes. Et problem er at alle i utgangspunktet må delta, hvis de ikke aktivt ber om å slippe. Fritaksretten oppfattes ikke alltid som reell, ifølge TVO, særlig ritualet ”bønn på linje” fungerer splittende. Soldatene kan reservere seg fra dette, men må noen ganger bekjentgjøre dette på en måte som blir veldig synlig for alle de andre.⁴⁴ En annen grunn til å avskaffe denne seremonien er at det ikke rimeligvis kan hevdes at denne seremonien dekker et religiøst behov hos soldaten. Dersom seremonien skal dekke et behov for å skape samhold blant soldatene, må det utarbeides inkluderende seremonier som passer til formålet, og som skaper samhold også for de mange soldatene som ikke føler tilhørighet til kristendommen. Kristendommen kan ikke brukes som middel for å oppnå dette. Religionsspesifikke fellesseremonier fungerer ikke

⁴³ <http://www.vl.no/soldatleder-vil-ha-korset-ut-av-forsvaret-1.85045>

⁴⁴ I et TV-innslag fra 2013 får vi demonstrert fenomenet Bønn på linje. Ut fra innslaget ser det ikke ut til at fritaksretten blir praktisert, selv om vi ikke kan vite hvorvidt soldatene er spurt og fått anledning til å fratrukke på forhånd. Det er uansett ikke lett å be om fritak i en slik kontekst som vi ser i dette TV-innslaget. (NRK TV Programmet ”Underveis” ”Feltprestene 30.01.13)

felleskapsskapende, men ekskluderende. Religion kan ikke lenger brukes som ”lim” i militære avdelinger. Menneskerettslig er også en seremoni som bønn på linje problematisk.⁴⁵ Ingvill Thorson Plesner, seniorforsker ved Norsk Senter for menneskerettigheter, UiO skriver at: ”Et absolutt menneskerettslig prinsipp er at en ikke skal tvinges – formelt eller reelt – til å delta i religionsutøvelse i strid med egen overbevisning”⁴⁶

Noe av det problematiske med tros- og livssynsspesifikke fellesmarkeringer, er å bli invitert med i et fellesskap hvor du ikke deler det de fleste regner som felles. Dessverre får dette den virkning at man snarere føler seg ekskludert enn inkludert.

Kirkeparade: I Forsvaret arrangeres ofte såkalt kirkeparade, en gudstjeneste der avdelingen stiller i paradeantrekk, som en juleavslutning for alt personell. Denne seremonien skal ikke være obligatorisk, men det er likevel noen problematiske sider ved at en bestemt konfesjons religiøse seremoni skal brukes for å markere ”semesteravslutning”. Det er kommet inn meldinger om at fritaket ikke alltid fremstår som reelt da, julelunsjer og andre arrangement forutsetter at man også deltar i kirkeparaden.

Myndighetens anbefalinger angående skolegudstjenester kan være en god retningsgiver for hvordan forsvaret bør legge opp til deltakelse i felleseremonier med kristent innhold, nemlig at man praktiserer aktiv påmelding.⁴⁷ Utdanningsdirektoratet kom før jul 2015 med en tolkningsuttalelse av regelverket som gjelder gudstjenester i skoletiden.⁴⁸ Direktoratet anbefaler at ”skolene organiserer deltakelse ved at elevene aktivt melder seg på”.⁴⁹ De presiserer at det bør være tilbud om påmelding samtidig for gudstjenester og alternative tilbud. Semesteravslutninger bør ikke knyttes opp mot en bestemt konfesjon, skriver Utdanningsdirektoratet videre. Også i Forsvaret er det er uheldig at det som skal være en felles semesteravslutning knyttes opp mot å delta i en bestemt konfesjons seremoni, som ved Kirkeparader. Kirkeparade før jul bør derfor ikke foregå i direkte tilknytning til jule- eller avslutningslunsjer, og andre fellesarrangement. Her kan det være nyttig å se til Utdanningsdirektoratets tolkningsuttalelse av regelverket som gjelder gudstjenester i skoletiden hvor de skriver at: ”Gudstjenesten bør ikke gis karakter av semesteravslutning, da en avslutning bør være samlende for alle elever på skolen. Avslutningsarrangementer, og andre markeringer i løpet av skoleåret som er ment å inkludere alle elever, bør derfor legges til skolen, slik at alle kan delta.” Kirkeparader er en innarbeidet tradisjon i Forsvaret og blir gjerne brukt som en del av en semesteravslutning, men dette kan kanskje løses ved å skille tydeligere mellom kirkeseremonien (for de som ønsker å delta) og felleslunsjer og annet (for alle), som foregår i etterkant.

Båremottak: Båremottak er det norske forsvars seremoni for å ære soldater som har falt i tjeneste. I dag praktiseres båreseremoniene med tale fra sjef, og tale fra feltprest. Dette gjelder uavhengig av

⁴⁵ Plesner, Ingvill Thorson. *Religionspolitikk*. Universitetsforlaget. 2016.

⁴⁶ Plesner, Ingvill Thorson. ”På linje med majoriteten”. Kronikk i klassekampen, 05.11.16.

⁴⁷ Her benyttes altså kasuistikk som argumentasjonsmetode, som går ut på å argumentere for at noe er rett ved å vise til andre, lignende saker.

⁴⁸ Utdanningsdirektoratets tolkningsuttalelse, Gudstjenester i skoletiden. <http://www.udir.no/regelverk-og-tilsyn/finn-regelverk/etter-tema/Innhold-i-opplaringen/Gudstjenester-i-skoletiden/>

⁴⁹ ”Vi anbefaler at skolene organiserer deltagelse ved at elevene aktivt melder seg på, og at det bør være samtidig påmelding til gudstjenester og alternative tilbud.”

de omkomnes eller deres familiers tros- og livssynstilhørighet. Det er ikke vanskelig å se det problematiske i dette og det har blitt diskutert i Forsvaret hvordan dette kan løses: Skal man prøve å finne ut soldatens, ev. familiens tilhørighet og deretter tilpasse innslagene etter dette, slik at tros- og livssynsinnslag kommer på rekke og rad når det er flere falne? Eller bør man legge opp til en seremoni uten religiøse innslag? Ulike modeller for fremtidig organisering av Forsvarets båremottak er blitt diskutert. Det er uheldig hvis Forsvaret/Feltprestkorpset under nasjonale kriser og i arrangement av en seremoni som båremottaksseremoni sier seg fornøyd med kun å la majoritetens trossamfunn få representere Forsvarets personell som helhet. Da viser man at man ikke forstår det mangfoldet man er satt til å forsvare.

En parallell til Forsvarets båreseremoni kan være de offentlige sorg- og minnemarkeringene etter terrorangrepene 22. juli 2013. Her kan man lære av hvordan det ikke bør gjøres. Begge seremonitypene er offentlige sorg-seremonier som har som hensikt å virke samlende/felleskapsbyggende, og som skal være inkluderende og passe for alle. Gjennom forskningsprosjektet og boken *Den offentlige sorgen* har Stiftelsen Kirkeforskning (KIFO) gjort et viktig arbeid med dokumentasjon av deltakelse i sorg- og minnemarkeringene og andre reaksjoner etter terrorangrepene 22. juli 2013.⁵⁰ Bokens redaktører kritiserer det tette samarbeidet mellom de politiske myndighetene og Den norske kirke, og at minnemarkeringen etter terrorangrepene i praksis ble gjennomført i regi av ett trossamfunn. Myndighetene gjorde søndagsgudstjenesten etter terrorangrepene offisiell ved sin massive deltakelse, noe de ikke forstod, mener forfatterne av boken. Forfatterne understreker at det er uheldig at sentrale myndighetspersoner under nasjonale kriser sier seg fornøyd med å la majoritetens oppslutning omkring ett trossamfunn få representere ”folket” som helhet.

Det er viktig med forståelse for at tros- eller livssynsspesifikke fellesseremonier er problematiske. Det er også viktig at kristne, som representerer majoritetsreligionen, forstår at vektlegging av deres religion virket splittende for noen som ikke deler troen. Et eksempel som kan illustrere det problematiske med religionsspesifikke fellesmarkeringer er hentet fra artikkelen ”Føler seg utestengt i sorgen”⁵¹, om en felles, offentlig sorgmarkering i regi av en partikulær religion. Camilla Strøm-Andresen fra Bergen mistet mor og stefar i en bilulykke i 2013. Senere samme år fikk hun et brev fra Hordaland fylke og samarbeidspartnere som inviterte til «Ettertankens dag» for familier som hadde mistet sine kjære i trafikkulykker i fylket det siste året. ”Det var en god følelse å bli invitert. Etter ulykken hadde jeg følt meg oversett av det offentlige. Ingen lege, støttegruppe, krisepsykolog eller liknende hadde tatt kontakt. Mine forsøk på å få time hos psykolog hadde vært nytteløse. Men så var det altså noen som husket meg likevel. Det følte godt. Jeg gledet meg til å møte andre i samme situasjon. Her ble det lovet at det skulle komme folk vi kunne snakke med om det som hadde skjedd; politi, brannvesen, Trygg Trafikk, NAF og andre”, forteller Strøm-Andresen. På invitasjonen stod det at alle skulle møtes på Hotell Norge i Bergen for middag, og at det deretter skulle være en minnemarkering i Korskirken noen hundre meter unna. ”Siden det var fylket som stod som arrangør tenkte vi det meste kom til å skje på hotellet og

⁵⁰ *Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli*
Pål Ketil Botvar (red.), Ida Marie Høeg (red.), Olaf Agedal (red.) Universitetsforlaget, 2013.

⁵¹ Fri Tanke: Føler seg utestengt i sorgen. 18.03.14.

at kirkebesøket bare var for de som ønsket det etterpå”, forteller Strøm-Andresen. Programmet var ikke sendt andre enn arrangementskomiteen. Her stod det at det skulle være både lovsang og velsignelse, samt at brannsjefen skulle lese fra skriften. Og så skulle Bergens ordfører, brannsjefen, politisjefen og andre holde minnetaler. I programmet stod også det Strøm-Andresen reagerte sterkest på; alle navnene på de som hadde dødd i trafikken i Hordaland det siste året skulle leses opp i kirken og tennes lys for, inkludert hennes ikke-religiøse mor og stefar. For Strøm-Andresen ble det en negativ opplevelse hvor hun følte seg utestengt i sorgen, men arrangørene hadde lite forståelse for det problematiske ved opplegget og understreket at ”kirken er åpen for alle”. Når fellesarrangement legges til kirken er det alltid noen som, av ulike årsaker ikke ønsker å gå i dit, og dermed blir ekskludert.

Fritaksretten må analyseres med Forvaret som kontekst. I en hierarkisk maktorganisasjon som Forsvaret er, hvor lydighet og enhet dyrkes, må man ta høyde for at en soldat i førstegangstjeneste finner det vanskelig å skille seg ut, og kan finne det stigmatiserende å be om fritak. At det skal være fritaksrett understrekes også av Feltprestkorpset: ”Militært organiserte, kollektivt utformede seremonier forutsetter derfor fritaksrett for at de skal kunne betraktes som uttrykk for fri tros- og livssynsutøvelse, ellers blir de det motsatte: tvungen tros- og livssynsutøvelse.”⁵² Det er imidlertid spesielle faktorer i Forsvaret som gjør at man må være forsiktig slik at man ikke ender opp med å bedrive ”tvungen tros- og livssynsutøvelse”: hierarkisk forhold soldat-befal, lydighetskultur; det gjelder å tilpasse seg, soldatene er unge og mange har ikke tatt klare standpunkt angående religionsståsted. Dermed blir de ekstra sårbare for å bli ledet inn i religiøs deltakelse som kanskje ikke er ønsket. Å be seg fritatt forutsetter at soldaten har gjort seg tanker og tatt standpunkt om hvilke seremonier og trosuttrykk hun/han ønsker å delta i, en refleksjon mange ikke har vært igjennom som unge soldater. Alle har rett til å velge eget livssyn, men mange 19-årige soldater i førstegangstjenesten har ikke fått muligheten til forme sitt eget ståsted. Kun 1 av 4 av soldatene opplever tilknytning til tro/livssyn, mens majoriteten har svart at de ikke opplever noen særlig tilknytning til noen tros- eller livssynsretninger. De er unge som har ikke tatt stilling i disse spørsmålene. Det mest respektfulle vil være å trå varsomt og ikke benytte anledningen til å presse disse inn i en bestemt meningssammenheng. Det kan problematiseres om hvorvidt det å kreve av en som er i førstegangstjenesten, at han skal ta en avgjørelse om tro- og livssyn i form av å be om fritak, er tilstrekkelig respektfullt overfor enkeltindividet. Det må være opp til den enkelte når man er klar for, eller har behov for å delta i en religiøs seremoni. Soldater ”tvinges” til å delta om man ikke aktivt reserverer seg – man blir ansett som kristen inntil det motsatte er bevist, så og si. Man må derfor spørre seg om det er tilstrekkelig respektfullt overfor enkeltmennesket når en soldat i førstegangstjeneste blir bedt av befal med høyere rang om å delta i en bestemt konfesjons religiøse seremoni. Det oppleves ikke frivillig, har TVO uttalt, om enkelte religiøse seremonier i forsvaret. Hvis man ønsker å gi unge soldater et reelt valg, bør det heller være aktiv påmelding til deltakelse på konfesjonsspesifikke seremonier.

I samtale med en ung feltprest kom det fram at hun aldri opplevde at soldater ba om fritak fra bønn på linja, og at de fleste kom til feltgudstjeneste. Hun tolket dette som at soldatmassen var mer kristen enn det som kom fram i spørreundersøkelsen ”Tro og livssyn blant vernepliktige i Brigade Nord – resultater fra ”Brigadeundersøkelsen”. Heller enn å tolke dette som at soldatene er mer

⁵² Hagesæther, Alf Petter. Veiledning til militære sjefer om tros- og livssynsinnslag i seremonier i Forsvaret. 2015.

kristne enn det som kommer fram i spørreundersøkelsen, kan konformitetspress og gruppetenkning i forsvaret være en del av forklaringen, som gjør det vanskelig å be seg fritatt. Det bør også problematiseres at den som ber om fritak må flagge sitt livssyn (eller i det minste hvilket livssyn de ikke har) for alle de andre, kanskje uten å ville det selv. Dette kan være problematisk i lys av personvernloven, hvor den enkeltes filosofiske eller religiøse oppfatning defineres som en sensitiv opplysning som skal behandles deretter.⁵³

For å unngå ”tvungen tros- og livssynsutøvelse” må det også skilles klarere mellom hva som er felles velferdsgoder og hva som er en konfesjonsspesifikk aktivitet. I dag er det noen ganger slik at utdeling av wienerbrød og kaffe i en stridspause på en øvelse knyttes opp mot deltakelse på en feltgudstjeneste. For å få disse velferdsgodene forventes det at man også deltar ved gudstjenesten. Aktiviteter som har preg av sosiale fellestilbud (eksempelvis wienerbrød og kaffe), bør ikke knyttes opp mot deltakelse i konfesjonsspesifikke aktiviteter (eksempelvis feltgudstjeneste).

Har forsvaret overdrevet omfanget av seremonier? En soldat i førstegangstjenesten forventes ved flere anledninger å delta i kristne seremonier, langt oftere enn han/hun ellers i det sivile livet ville gjort. Ved innrykk oppgir bare 1 av 4 av soldatene at de ”minst én gang i året” eller oftere deltar i religiøse aktiviteter. Det store flertallet deltar aldri eller mindre enn en gang i året i religiøse aktiviteter.⁵⁴ Med ”forventes” menes at man må delta hvis man ikke aktivt ber om å få bli fritatt fra dette. Regelen er altså deltakelse, mens unntaket er å slippe. Med denne informasjonen (seremonideltakelse i det sivile livet) kan man spørre seg om seremoniomfanget i forsvaret bør reduseres/nedskaleres. Skal oppmøteprosenten gudstjenester i det sivile liv være utslagsgivende blir det færre gudstjenester å arrangere i Forsvaret.⁵⁵

Hvis seremoniene er til for soldatene bør man lytte til hva soldatene ønsker. I 2014 vedtok landskonferansen til Tillitsmannsordningen i Forsvaret at de ønsker en slutt på «bønn på linjen», feltgudstjenester og andre faste religiøse innslag i Forsvaret. Vedtaket er et uttrykk for ønskene til det øverste tillitsmannsorganet for soldatene i Norge.

Et spørsmål som bør adresseres er altså hva som skal være avgjørende for dimensjoneringen eller størrelsen på tros- og livssynstjenesten i Forsvaret. Et annet spørsmål er hva som skal være prinsipper for fordelingen av tros- og livssynspersonellet? Skal fordelingen baseres på nominelle medlemstall, eller reell tilhørighet, i form av uttalte ønsker, slik som i Nederland? Både tros- og livssynsprosjektet⁵⁶ og TVO anbefaler at sammensetningen av tros- og livssynspersonellet skal gjenspeile forsvarspersonellets tro eller livssyn. I tråd med dette har Forsvaret altså satt i gang

⁵³ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2000-04-14-31>

⁵⁴ Forsvarets spørreundersøkelse ”Tro, livssyn og ønsket rådgiver” viser altså at de fleste (77 prosent) aldri eller sjelden deltar i religiøse aktiviteter. 16 prosent oppgir at de deltar minst en gang i året. Andelen som deltar minst en gang i måneden eller en gang i uken er 5 prosent. (Tro og livssyn blant vernepliktige i Brigade Nord – resultater fra ”Brigadeundersøkelsen”, Forsvarets Forsknings Institutt (FFI), 2016).

⁵⁵ I Human-Etisk Forbunds høringsvar til Religiøst mangfold og militær enhet står det: ”Prinsippet må være at man betjener de som aktivt etterspør slik betjening, og ikke utelukkende legger nominell tilhørighet til grunn for dimensjonering og fordeling av ressurser. Vel så relevant som utgangspunkt for dimensjonering av tilbud, kan reell oppslutning om gudstjenester i det sivile liv være.”

⁵⁶ I Delinnstilling med anbefalinger. Prøveprosjektet ”Utvidet tros- og livssynsbetjening i Forsvaret” Punkt 5. 18.12.2015.

tiltak for å innlemme andre tros- og livssynssamfunn. Feltprestkorpset i forsvaret har rundt 55 ansatte prester, som jobber med sjelesorg, etikkundervisning- og veiledning. Her har feltprosten tatt initiativ til å ansette andre enn prester fra DNK, for å bedre kunne ivareta de av forsvarets ansatte som ikke er kristne. Fra 2017 vil det ansettes en feltlivssynshumanist og en feltimam. Med disse innlemmet i Feltprestkorpset er andelen kristne prester fortsatt over 96 prosent. Dermed er man uavhengig av nominelle eller reelle utregningsmodeller fortsatt lagt unna å oppfylle TVOs krav.⁵⁷

Skal fordelingen av hvor mange tros- og livssynspersonellet fra hver retning baseres på nominelle medlemstall i registrerte tros- og livssynsorganisasjoner? Det er imidlertid mange grunner til å ikke gå ut fra medlemstall ved en utregning: Det mest relevante argumentet er at de nominelle tallene ikke samsvarer med befolkningens reelle tilhørighet. En kartlegging av behov og ønsker vil gi et riktigere bilde av hva soldatene/forsvarets personell ønsker. Dette er også TVOs ønske. TVO skriver i sitt Vernepliktsprogram 2016-2018 i vedtaket T.4: "Tillitsvalgtordningen i Forsvaret krever at det blir gjennomført en kartlegging av hvilket tros- og livssynspersonell soldatene har behov for. Kartleggingen skal skje med jevne mellomrom samt være anonym og frivillig." I dag er det ingen kartlegging av tros- og livssynsståstedet til forsvarets personell. Spørreundersøkelsen "Tro og livssyn blant vernepliktige i Brigade Nord – resultater fra "Brigadeundersøkelsen", er det nærmeste man kommer for å kartlegge soldatenes livssynsståsted.⁵⁸ Heller ikke i Nederland har man noe system for å registrere personellens religionstilhørighet, men fordelingen av antall chaplains innenfor hver retning bestemmes av jevnlig spørreskjema fordi man ønsker å avdekke de reelle behovene blant personellet.

Et annet argument mot å gå ut fra medlemstall ved en utregning er at det er en stor andel som står utenfor de registrerte tros- og livssynssamfunnene. Å fordele ut fra medlemstall har lite for seg, all den tid rundt 14 prosent av befolkningen står utenfor og ikke er medlem av noe tros- eller livssynssamfunn. Og det er ikke slik at de ikke-tilhørende ikke har behov for betjening, selv om dette ser ut til å være retorikken i flere av utredningene som er blitt utført av FPK.⁵⁹ Lar man kristendommen ha en så framtrædende plass i Forsvaret tar man heller ikke inn over seg at langt fra alle som tilhører Dnk vil ønske seg religiøs betjening. Under halvparten, 48 prosent av Dnk-medlemmene oppgir at de oppfatter seg som kristne, og 33 prosent Dnk-medlemmene oppgir at de er ateister. I Nederland argumenterte humanistene med at de også representerte de millionene av nederlenderne som ikke har noen formell tilknytning til noe livssynssamfunn, da man diskuterte

⁵⁷ I kapittel T i Vernepliktsprogrammet (2016-2018) står det i T.5 at: "Tillitsvalgtordningen i Forsvaret mener sammensetningen av og kompetansen i Feltprestkorpset må speile behovet blant soldatene"

⁵⁸ Forsvarets Forsknings Institutt (FFI), 2015

⁵⁹ En oppfatning om at de ikke-tilknyttede ikke trenger tros- eller livssynsmessig betjening gjenspeiles blant annet i tallbehandlingen i Strat 3 dok. Fra 2016. I *Innstilling fra Feltprostens strategiutvalg III, Transformasjon og omorganisering av feltprestkorpset*, skisseres en "Statistisk modell". Ved å trekke fra de 14 % som ikke er medlem noe sted og basere fordelingen på dette, har man regnet seg ut til at fordelingen av 55 feltpreststillinger på de ulike tros- og livssynssamfunnene blir som følger: "48 feltprester med tilhørighet til Dnk, 4 feltprester til andre kristne trossamfunn, 2 feltprester med tilhørighet til muslimske trossamfunn, 1 feltprest med tilhørighet til Human-Etisk Forbund". Dersom 48 feltprester av 55 skal ha tilhørighet til Dnk utgjør dette 87 prosent av feltprestene. Dette må betegnes som en lite etterrettelig regnemåte utført av Feltprestkorpset selv, og en underkjennelse av at ikke-tilhørende også skal ha betjening.

fordelingen av ulike chaplains i Forsvaret. Dette kan også være en relevant argumentasjon i Norge ettersom over halvparten av befolkningen oppgir at deres livssyn ligger nærmest det humanistiske.

Veien videre: Livssynsbetjening for alle i Forsvaret

En feltimam og feltlivssynshumanist skal være på plass i Feltprestkorpset i Forsvaret fra 2017. Kanskje ansettelsene av disse kan bli starten på en gryende forståelse for hvordan en tros- og livssynsbetjening i et moderne, pluralistisk samfunn må se ut. Tanken på at det skulle komme noe annet enn kristendom inn Feltprestkorpset var lenge fremmed for mange, og det har vært og er en del gjenstridighet og motstand. Men det har også vært mange som har ønsket denne utviklingen hjertelig velkommen.

For hvis man mener alvor med ”soldatens beste” så må man lytte til hva soldatene ønsker. TVO er soldatenes interesseorganisasjon og de har sagt at de ikke ønsker konfesjonsspesifikke fellessereemonier. Forsvaret har i dag regler som sier at ingen soldater skal kunne tvinges til å delta på for eksempel gudstjeneste eller bønn. Likevel mener TMO at praktiseringen ikke er god nok.

Fellessereemonier i Forsvaret bør ikke være konfesjonstilknyttede, og soldatene ønsker seg heller ikke dette. I Feltprestkorpset i Forsvaret er det fortsatt over 96 prosent kristne prester, etter at en feltimam og feltlivssynshumanist er på plass fra 2017. Det må bli fortgang på å ansette ikke-kristent tros- og livssynspersonellet i FPK. Både fordi det er langt igjen før man nærmer seg en tilfredsstillende fordeling ut fra dagens situasjon (enten man støtter seg til nominelle tall eller reelle behov) og fordi det trengs mer enn en enkelt feltimam og en enkelt feltlivssynshumanist for å bygge opp et fagmiljø og et helt nytt fagfelt.

Prestetjenestens rolle blir drøftet i den offentlige utredningen ”Det livssynsåpne samfunn” fra 2013. Ansettelse av ikke-prester er i tråd med anbefalingene i utredningen. Prestene bør skiftes ut etter hvert som de slutter i stillingene, og i en overgangsfase bør ekstra midler tilføres for å rekruttere medarbeidere fra et bredere miljø enn det prestene representerer, mener utvalget.⁶⁰

Flere må inn i FPK, fra andre konfesjoner, men kanskje også annet personell. Særlig i Forsvaret er det relevant å reise spørsmålet: er det mulig å tenke seg at noen av behovene for livssynsmessig betjening kunne vært betjent av en mer nøytral funksjon, for eksempel filosofer, sosionomer eller samtalerapeuter? Slik kan man også unngå det uheldige med å splitte befolkningen i kristne, muslimer og human-etikere, som alle må snakke med ”sine egne”.

Det bør selvsagt legges til rette i Forsvaret for samlinger med tros- og livssynsinnhold, men disse kan få mindre plass en tidligere, basert på kunnskap om interessen for oppmøte på religiøse seremonier blant soldatene – og de kan ikke være obligatoriske. Det er gode grunner til å redusere omfanget av seremonier som feltgudstjeneste, når vi vet at det kun er en av fire av soldatene oppgir at de deltar i en seremoni minst en gang eller mer i året. Seremonier og ritualer står sterkt i forsvaret – og det vil sannsynligvis også i fremtiden være behov for både konfesjonsspesifikke seremonier og samlende seremonier og ritualer. Det vil bli nødvendig å utvikle ritualer som ikke er konfesjonsbundne. Skal dette være Feltprestkorpsets jobb? Fram til nå har seremonileveransene

⁶⁰ ”Målet må være å få etablert en tros- og livssynstjeneste som består av medarbeidere med forskjellig religiøs og livssynsmessig bakgrunn, som samarbeider om tros- og livssynsbetjeningen, inkludert samtaletilbudet”

dreid seg om religiøse seremonier. Men det har stadig blitt mer etterspørsel etter seremonier hvor de religiøse innslagene tones ned eller fjernes helt. (Feltprester har utført ”bønn på linje” uten bønn og med formuleringer som ikke skal virke støtende.) I den grad Forsvaret vil ha behov for samlende ritualer, må det arbeides for å utvikles livssyns åpne, og inkluderende fellesseremonier, som ikke er konfesjonsspesifikke. Hvis forsvarets ledelse ber om støtte til å arrangere ikke-religiøse seremonier, bør Feltprestkorpset kunne bidra med dette hvis man ønsker å være aktuelle og relevante. Da blir det nødvendig å utvikle en enda bredere seremonikompetanse.

Kan andre være et positivt tilskudd? Det har vært snakk om at de ulike tros- og livssynssamfunnene er så forskjellige, men flytter man fokuset så ser man at de som er interessert i og jobber med religion og livssyn har mye til felles. Hvis man tenker markeds kultur: Ikke bare er feltpresten, feltimamen og feltlivssynshumanisten i samme bransje (tros- og livssynsbransjen), de er også i samme bedrift (FPK). Det er mange grunner til at det eksisterende tilbudet bør utvides til flere enn 96 prosent kristne prester slik det er pr 2017. En utvidelse vil kunne gjøre FPK mer relevant og aktuell. Etterspørselen vil øke når flere får skreddersydde produkter, og liker produktene som tilbys. Det kan jo kanskje gjøre at bedriften får større omsetning og butikken går bedre?⁶¹

Et besøk ved tros- og livssynsavdelingen ved Universitetssykehuset i Utrecht viste hvordan samarbeidet innad i et chaplaincy kan utvikle seg og bli mer samarbeidsorientert. Da det første brosjyremateriellet skulle lages, la de ulike tros- og livssynsrepresentantene vekt på å få med logoen til sitt livssyn. Resultatet ble en understrekning av forskjelligheten. I dag har avdelingen modnet og gjennomgått en endring. Det nye brosjyremateriellet reflekterer dette. Hovedvekten legges nå på det allmennmenneskelige og kjerneverdiene alle kan samles om.

Hva skal vektlegges i en ny tros- og livssynsavdeling i Forsvaret? Kanskje gjensidig respekt, vilje til å dele erfaringer og kunnskap, og nysgjerrighet på hverandre? For at det nye samarbeidet skal bli godt mellom tros- og livssynspersonell fra ulike konfesjoner, kreves det en modenhet av partene, og forståelse for felles mål – nemlig soldatens beste.

Avslutningsvis kan noen sentrale anbefalinger fra et livssynshumanistisk perspektiv utledes:

- **Relevant personell bør være tilgjengelig (med tanke på blant annet livssynssamtaler og seremonier).** Selv med to nye stillinger fra 2017, er fortsatt 96 prosent av tros- og livssynspersonellet i FPK kristne prester. Det sier seg selv at dette ikke er tilfredsstillende, all den tid det nå er flere som ikke tror på gud enn som tror. Også blant Dnk-medlemmene (som utgjør 73 prosent av befolkningen) svarer under halvparten, 48 prosent, at de oppfatter seg som kristne. Derfor må det bli fortgang på å ansette ikke-kristent tros- og livssynspersonellet i FPK.
- **Fellesseremonier i Forsvaret bør ikke være konfesjonstilknyttede.** Forsvaret må arbeide for å utvikle livssyns åpne, og inkluderende fellesseremonier. Forsvaret vil ha behov for samlende ritualer, men disse kan ikke være konfesjonsspesifikke.

⁶¹ Analogien til markeds tenkning er ikke helt irrelevant. Er tilbudet for smalt kan man risikere å miste det økonomiske grunnlaget. For eksempel varslet Oslo byråd at de ville omgjøre støtten til sykehjemsprestene fordi dagens ordning er en ”urimelig favorisering” av ett trossamfunn. En ny ordning skal sikre at andre blir innlemmet.

- **Kristne fellessereemonier er problematiske og må avskaffes.** Dette gjelder blant andre bønn på linje og båremottak på Gardermoen. Verken staten eller Forsvaret bør identifisere seg med ett bestemt trossamfunn. Når båndene mellom Dnk og staten løses opp, bør Forsvaret gjøre det samme.
- **Semesteravslutninger bør ikke knyttes opp mot en bestemt konfesjon.** Eksempelvis må kirkeparade før jul ikke foregå i direkte tilknytning til jule- eller avslutningslunsjer, og andre fellesarrangement.
- **Seremonirom i Forsvaret bør som en hovedregel være livssynsåpne og innredet som flerbruksrom.** Det er som regel lite hensiktsmessig med flere konfesjonsspesifikke seremonirom i en leir med begrensede ressurser.
- **Det bør være aktiv påmelding til deltakelse på konfesjonsspesifikke seremonier.** Det kan ikke være slik at det er de som ikke vil delta som aktivt må reservere seg. Det er ikke tilstrekkelig respekt for fritaksretten når en soldat i førstegangstjeneste blir bedt om å delta i en bestemt konfesjons religiøse seremoni av en med høyere rang. Soldaten har mulighet for å be om fritak, men i en hierarkisk maktorganisasjon som Forsvaret er, hvor lydighet og enhet dyrkes, må man ta høyde for at en soldat i førstegangstjeneste finner det vanskelig å skille seg ut og finner det stigmatiserende.
- **Seremonien ”bønn på linje” må avskaffes.** Et problem er at alle i utgangspunktet skal delta, hvis de ikke aktivt ber om å slippe. Det må være omvendt. Et annen grunn til å avskaffe denne seremonien er at det ikke rimeligvis kan hevdes at denne seremonien dekker et religiøst behov hos soldaten. Dersom seremonien skal dekke et behov for å skape samhold blant soldatene, kan ikke kristendommen brukes som middel for å oppnå dette. Religionsspesifikke fellessereemonier fungerer ikke felleskapsskapende, men ekskluderende. Religion kan ikke lenger brukes som ”lim” i militære avdelinger.
- **Aktiviteter som har preg av sosiale fellestilbud, bør ikke knyttes opp mot deltakelse i konfesjonsspesifikke aktiviteter.** Eksempelvis bør ikke utdeling av wienerbrød og kaffe i en stridspause på en øvelse, knyttes opp mot deltakelse på en feltgudstjeneste. Det må skilles klarere mellom hva som er felles velferdsgoder (eksempelvis wienerbrød og kaffe) og hva som er en konfesjonsspesifikk aktivitet (eksempelvis feltgudstjeneste).
- **Retningslinjer og sentrale bestemmelser som regulerer religionsutøvelse i Forsvaret må implementeres bedre slik at de blir gjennomført på en enhetlig måte.**

Litteraturliste:

Botton, Alain de: *Religion for Atheists, a non-believer's guide to the uses of religion*, Penguin Books, London 2012.

Botvar, Pål Ketil (red.), Høeg, Ida Marie (red.), Agedal, Olaf (red.) *Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. Juli*. Universitetsforlaget 2013.

Delinnstilling med anbefalinger. Prøveprosjektet "Utvidet tros- og livssynsbetjening i Forsvaret" 18.12.2015.

Departementenes servicesenter informasjonsforvaltning. NOU 2013:1 *Det livssyns åpne samfunn – en helhetlig tros- og livssynspolitik*.

Diverse interne dokumenter i Forsvaret

Edström, Håkan; Lunde, Nils Terje; Matlary, Janne Haaland (eds). *Uniformitet eller mangfold? Norsk militærprofesjon i endring*. Abstakt forlag, Oslo 2010

Feltpresttjeneste og livssynsmangfold. Feltprestkorpsets skriftserie nr. 1. 2012

Feltprostens teologiske fagråd. "Religiøst mangfold og militær enhet. Geistlig betjening og etikkopplæring i et pluralistisk forsvar". Utredning fra 2009.

Forsvarets Forsknings Institutt (FFI): Tro og livssyn blant vernepliktige i Brigade Nord – resultater fra "Brigadeundersøkelsen", 2016.

Forsvarets verdigrunnlag av 1. Juni 2015

Furseth, Inger. Pervez, Ambreen. Kronikk: "Privilegier kun for kristne?" Aftenposten. 11. mai 2012.

Hagesæther, Alf Petter. Veiledning til militære sjefer om tros- og livssynsinnslag i seremnier i Forsvaret. 2015.

Houten, Douwe van og Mooren, Jan Hein. "Humanist Counseling in the Netherlands" (Kap. 6.) i *Empowering Humanity*, Annemie Halsema & Douwe van Houten (Eds.). Utrecht 2002.

Humanist Chaplaincy Network (2013), *What is a Humanist Chaplain?*
<http://www.humanistchaplains.org/whatisit>

Human-Etisk Forbund. Høringssvar: Religiøst mangfold og militær enhet. 25.06.09.

Human-Etisk Forbund. Høringsuttalelse til NOU 2013: Det livssyns åpne samfunn. 23.05.13.

Innstilling fra Feltprestkorpsets strategiutvalg stat/kirke, overlevert Feltprosten 12. September 2012.

Innstilling fra Feltprostens strategiutvalg III, Transformasjon og omorganisering av feltprestkorpset, 2016.

Mooren, Jan Hein Humanist Counselling and Existential Communication on Moral Issues. In: *Existential Analysis* (ISSN0958-0476), 24(2) 281-298 (2013)

Nordisk Humanistmanifest 2016

Notat. Chaplaincy på norsk – om tros- og livssynsbetjening i fremtidens Norge, 2016.

Plesner, Ingvill Thorson. *Religionspolitikk*. Universitetsforlaget, Oslo 2016.

Plesner, Ingvill Thorson. "På linje med majoriteten". Kronikk i klassekampen, 05.11.16.

Sartre, Jean-Paul: *Væren og intet*, Bernt Vester (red.) Pax 1993

Swift, C., Cobb, M. And Todd, A. (eds.) *A Handbook of Chaplaincy Studies. Understanding Spiritual Care in Public Places*. Ashgate 2015.

Tillitsvalgtordningen i Forsvaret TVO, Vernepliktsprogrammet 2016-2018.

Weiss, Michael Noah (ed.) : *The Socratic Handbook. Dialogue Methods for Philosophical Practice*. Wien, 2015.